

Att främja läsning för unga

Vad säger forskning om
läsfrämjande för och med
unga i områden med socio-
ekonomiska utmaningar?

KULTURRÅDET

Förord

Att stärka kunskap och bidra till genomförande av läsfrämjande insatser bland de barn och unga som mest behöver det är en central del i det läsfrämjande arbetet. Kulturrådet arbetar för att alla barn och unga ska få tillgång till likvärdiga läsfrämjande insatser. I den kartläggning om nuläge för barns och ungas läsning som Kulturrådet tog fram med stöd av Läsrådet 2023 visar resultaten att inte alla barn och unga får tillgång till de läsfrämjande insatser de behöver.

Den här kunskapsöversikten är ett viktigt kunskapsbidrag inom området läsfrämjande för och med unga i områden med socioekonomiska utmaningar, ett kunskapsfält som berör många olika infallsvinklar och där mer kunskap behövs. Kulturrådet har anlitat Södertörns högskola för att ta fram den här kunskapsöversikten med nationella och internationella forskningsresultat inom området.

Den belyser angelägna frågor som alla riktar ljuset mot den komplexitet som finns i arbetet med läsfrämjande för och med unga. Översikten belyser bland annat:

- förutsättningar för unga i områden med socioekonomiska utmaningar och hur det kan påverka ungas läsutveckling,
- ungas läsmotivation i form av attityder, intressen och egna målsättningar i relation till läsning,
- folkbibliotekens roll för läsfrämjande insatser för och med unga i områden med socioekonomiska utmaningar.

Kunskapsöversikten är framtagen av Södertörns högskola genom Pamela Schultz Nybacka, docent i biblioteks- och informationsvetenskap vid Södertörns högskola och Nikolina Nordin, doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Uppsala universitet och Södertörns högskola. Författarna svarar självständigt för innehållet och de slutsatser som dras.

Kajsa Ravin
Generaldirektör på Kulturrådet
och ordförande i Läsrådet

Pamela Schultz Nybacka är litteraturvetare och doktor i företags-ekonomi med avhandlingen Bookonomy: The Consumption Practice and Value of Book Reading (2011) från Stockholms universitet, samt docent i biblioteks- och informationsvetenskap vid Södertörns högskola, där hon har grundat Bibliotekarieprogrammet. Pamela Schultz Nybacka är huvudförfattare till den här rapporten.

Nikolina Nordin är doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Uppsala universitet och Södertörns högskola. Hennes avhandlingsprojekt berör ungas deltagande i digitala läsgemenska-per, och hon är en del av den nationella forskarskolan ReSource – Läsningens och källkritikens omvandling i digitala kulturer. Hon har tidigare arbetat som barn- och ungdomsbibliotekarie.

Författarnas tack

Tack till Kulturrådet för förtroendet och uppdraget att ställa samman denna kunskapsöversikt om läsförbättring för unga och unga vuxna i områden med socioekonomiska utmaningar. Det är ett angeläget och aktuellt ämne, som behöver belysas och utforskas närmare. Tack till Cecilia Löfberg, utredare på Kulturrådet, som under processens gång gett oss värdefulla synpunkter och förslag. Våra samtal har varit engagerade och ömsesidigt lärande.



Tack till Södertörns högskola och Institutionen för historia och samtidsstudier för möjligheten att genomföra uppdraget. Arbetet har bidragit till vår forsknings- och utbildningsmiljö på ett positivt sätt. Tack till studenterna vid Bibliotekarieprogrammet för era bidrag till återkommande litteratursökningar inom ramen för utbildningens olika delkurser.



Det är vår förhoppning att kunskapsöversikten ska inspirera till olika diskussioner och insatser, samt fortsatta till forskningsstudier – inte minst tillsammans med de unga själva.

Södertörn, februari 2024

Pamela Schultz Nybacka och Nikolina Nordin

Innehåll

Sammanfattning	8
Inledande ord.....	12
Syfte och frågeställning.....	15
Urval och avgränsningar.....	15
Områden med socioekonomiska utmaningar.....	16
Begreppsdiskussion	17
Frågan om mätning och insatser.....	18
Vikten av ett ungdomsperspektiv	19
Identitet.....	21
Språkförmåga och språklig status.....	22
Metoder för uppföljning av kulturens sociala effekter	25
Att läsa.....	28
Ungas läsutveckling	30
Läsmotivationens centrala roll och begränsningar	31
Ungas läskultur.....	36
Den sociala litteraciteten.....	37
Deltagande kring läsning	41
Folkbibliotekens roll	44
Social inkludering av unga	46
Ungas deltagande på bibliotek.....	47
Metoder och modeller för ungas delaktighet	52
Avslutande ord.....	58
Inre läsmotivation räcker inte	59
Bibliotekspersonalens möjligheter.....	60
Betydelsen av ett deltagande perspektiv	61
Mer kunskap behövs.....	63
Avslutningsvis	63
Referenslista	66

Samman- fattning

Rapporten söker svar på frågan om vilka förutsättningar som är betydelsefulla för ett gynnsamt läsfrämjande arbete med unga och unga vuxna i områden med socioekonomiska utmaningar.

I nuläget sker varken läsfrämjande insatser eller forskning i någon större utsträckning kring denna grupp unga. Fokus har under lång tid lagts på barn och deras tidiga läsutveckling för att kunna säkerställa läsförmågan.

Den befintliga forskningen visar att unga i områden med socioekonomiska utmaningar läser i mindre utsträckning än mer resursstarka unga. När det gäller unga med hög inre läsmotivation är skillnaderna i läsvanor mellan grupperna liten. Andelen läsmotiverade är emellertid lägre bland unga med begränsade resurser. Samtidigt kan denna grupp av unga ägna sig åt läsning om omständigheterna kräver det. Olika former av yttre motivation och läsande förebilder, kan därför vara verkningsfulla. Det centrala är att dessa unga behöver få tydligare förklaringar till varför det är viktigt med läsning, och vilken verklig nytta det kan ge dem. Social läsning och så kallad interaktiv motivation kan också stärka läsningen.

Många unga i områden med socioekonomiska utmaningar behöver läsmaterial från olika medier och i olika format, utifrån ett vidgat textbegrepp. Valet av läsmaterial har betydelse eftersom läsning skiljer sig mellan ovana och mer vana unga läsare. Socioekonomiska utmaningar präglar även språkförmågan negativt, både hos unga med låga inkomstnivåer och unga som inte har normspråket svenska som modersmål. De senare bär även på erfarenheter av att deras språkförmåga får ett negativt bemötande av normsamhället. Flerspråkiga unga får enligt forskning inte tillräckligt institutionellt stöd i sina olika språk.

Forskning kring folkbibliotekens involvering av unga i områden med socioekonomiska utmaningar, har belyst olika exempel på hur biblioteksrummet kan utformas på ett bättre sätt för att passa ungas skilda behov av bland annat socialt umgänge, studier, digital teknologi och avkoppling. Metoder för deltagande forskning och modeller för att öka ungas delaktighet, kan utgöra inspiration för

**”Social läsning
och så kallad
interaktiv
motivation kan
också stärka
läsningen”**

folkbiblioteken och andra aktörer som främjar läsning. Ungas deltagande går även i linje med ungdomspolitikerna.

Det behövs mer forskning om läsvanor och motivation bland unga och unga vuxna i områden med socioekonomiska utmaningar. Det saknas svensk statistik enligt internationell modell, kring gruppens representation i litteraturen. Frågorna är angelägna för såväl kulturpolitiken som för samverkande aktörer inom läsfrämjande.

Inledande ord

Forskare vid Södertörns högskola har tagit fram en kunskapsöversikt över forskning om läsfrämjande för unga i områden med socioekonomiska utmaningar.

I Kulturrådets rapport *Nuläge om barn och ungas läsning* (2023) lyfts tre centrala frågor kring vilka aktörer i samhället behöver samverka:

- Stärka läsning för unga och unga vuxna.
- Överbrygga läsklyftor som beror på socioekonomiska skillnader.
- Öka ungas delaktighet.

Det behövs mer kunskap om de tre temana och hur de hänger samman.

Kulturrådet har gett i uppdrag till forskare vid Södertörns högskola att ta fram en rapport med en kunskapsöversikt över forskning om läsfrämjande för unga i områden med socioekonomiska utmaningar.

Gruppen unga i områden med socioekonomiska utmaningar har framför allt blivit synliga för den internationella forskningen om skolvärlden i samband med lästappet under skolloven. Det står klart att resursstarka unga utvecklar sina läsförmågor under skolloven, medan resurssvaga står still eller backar. Det leder till ökande klyftor mellan grupperna över tid.

I den här rapporten definieras unga som alla mellan 13 och 25 år.¹ I juridisk mening är alla under 18 år barn, vilket speglar FN:s konvention om barnets rättigheter. När vi sätter fokus på *unga* eller *ungdomar* tillförs perspektiv på den äldre gruppens särskilda förutsättningar och möjligheter, som skiljer sig från en yngre grupp.

Målgruppen för rapporten är personal på folkbibliotek samt aktörer som arbetar med ungas läsning utanför skolan, såsom regioner, kommunala verksamheter, civilsamhällesorganisationer, näringsliv med flera. Rapporten kompletteras av en kortare artikel som kommer att publiceras på Digiteket (digiteket.se).

1. Om inget annat anges används benämningen unga alltså för hela åldersgruppen 13–25 år.

”Ungas deltagande och delaktighet utgör ett särskilt kunskapsintresse”

Syfte och frågeställning

Syftet med rapporten är att utifrån från svensk och internationell forskning överblicka läsfrämjandets förutsättningar och former bland unga i områden med socioekonomiska utmaningar. Ungas deltagande och delaktighet utgör ett särskilt kunskapsintresse. Den övergripande frågeställningen i kunskapsöversikten är:

Vilka förutsättningar är betydelsefulla för ett gynnsamt läsfrämjande arbete med unga i områden med socioekonomiska utmaningar?

Urval och avgränsningar

Rapporten utgår i huvudsak från forskning inom, eller med relevans för ämnet biblioteks- och informationsvetenskap. Litteratursökningen utgick i huvudsak från databasen *Library and Information Science Abstracts* (LISA) (proquest.com/lisa) på temat läsfrämjande. Artiklar som rörde unga och unga vuxna granskades närmare. Därefter valdes artiklar som direkt berörde förhållandena i områden med socioekonomiska utmaningar. Sökningen kompletterades med ett snöbollsurval, där en artikel ledde vidare till en annan via citeringar. Fokus i denna kunskapsöversikt har lagts på publicerad och peer review-granskad forskning. Studenter på Bibliotekarieprogrammet vid Södertörns högskola har bidragit med några artiklar som de sökt fram inom ramen för sin ordinarie utbildning. Studentuppsatser ingår inte i underlaget, främst av tidsskäl. Studier som renodlat rör pedagogik och ungas läsning i skola och undervisning, ingår inte heller, såvida de inte har en direkt relevans för kunskapsområdet. Alla översättningar till svenska är författarnas egna, om inget annat anges.

Områden med socio- ekonomiska utmaningar

Unga växer upp i samspel med sin uppväxtmiljö som utgörs av familj, vänner och skola, samhällsförhållanden, inkomster och socialt arv.

Var sjunde person i Sverige bor i ett område med socioekonomiska utmaningar. Det motsvarar 1,4 miljoner personer, eller 13 procent av befolkningen (Boverket 2021). Områden med socioekonomiska utmaningar uppstår till följd av utbredd och ihållande *segregation*. Segregationen innebär enligt Boverket att människor som lever och verkar under olika villkor bor geografiskt åtskilda från varandra. Jämfört med andra områden är utbildnings- och inkomstnivåerna i områden med socioekonomiska utmaningar lägre, och andelen hyresrätter samt andelen utrikes födda invånare högre. Utvecklingen till ett segregerat samhälle omfattar många dimensioner, men bottenar i två faktorer. Den ena faktorn är ett ökande inkomstgap mellan höginkomst- och låginkomsttagare. Den andra faktorn är en alltmer etniskt och språkligt heterogen befolkning, som emellertid koncentreras i mer eller mindre homogena områden. När dessa två faktorer kombineras handlar det om en *dubbel segregation*, som är både inkomstmässig och etnisk (Bergnehr och Enell 2018). En tredje faktor utifrån ett biblioteks- och informationsvetenskapligt perspektiv, är ojämlik tillgång till digitala teknologier i samhället, vilket tillsammans med ökande ekonomiska klyftor och etnisk diversifiering, resulterar i sociala klyftor (Igarashi med flera 2023).

Begreppsdiskussion

Internationell forskning använder ibland begreppet *socioekonomiska resurser* (SER) för människors pengar, utbildning och sociala resurser. Ett annat begrepp som används för att beskriva sociala klyftor är *socioekonomisk status* (SES). Statusen existerar i olika grader, från låg till hög, som bestämmer en persons tillgång till resurser och de fördelar som resurserna ger i form av social ställning, privilegier och prestige (Pace med flera 2017 s. 287).

Grupper eller områden med socioekonomiska utmaningar kallas ibland för *disadvantaged*, vilket ungefär kan motsvaras av "missgynnade". Andra uttryck är *area of deprivation* (områden som är berö-

vade eller förvägrade) och *vulnerable* (sårbara) grupper och områden. Uttrycken betecknar att invånarna saknar de privilegier som andra samhällsmedlemmar har. Samtidigt kan det vara problematiskt om invånare med begränsade socioekonomiska resurser tenderar att bli kategoriserade som svaga eller maktlösa. Det i sig kan förstärka de tendenser som kategorin är tänkt att belysa och beskriva. Uttryck som exempelvis "marginaliserade" grupper och individer inskräper att det finns ett normgivande centrum. Uttrycket antyder att marginalen inte kan ta sig till mitten.

I denna kunskapsöversikt används i huvudsak uttrycket *områden med socioekonomiska utmaningar* enligt uppdragets formulering. Motiveringen är att problemen handlar mer om omgivningen än om individen, samt mer om begränsade ekonomiska resurser än om begränsad förmåga. Sammantaget betonar uttrycket betydelsen av människors omständigheter – och att de är möjliga för samhällsaktörer att förändra.

Frågan om mätning och insatser

Svensk statistik om kulturvanor inkluderar inte känsliga uppgifter om bland annat medborgarskap, etnicitet, modersmål och minoritetsstatus. Idag har cirka 20 procent av befolkningen utrikes födda föräldrar eller utländsk bakgrund. Statistiken omfattar således även svenskfödda personer. Det finns enligt Behtoui (2022) kritiska aspekter av att den nationella statistiken behandlar landets invånare som vore de outsiders. Storbritannien och andra länder använder sig av självskattningar kring bakgrund och identitet. Självkategorisering har dock mött kritik av forskare eftersom det kan cementera identiteten, snarare än att betrakta den som föränderlig (Behtoui 2022).

I England och USA kan forskning och insatser riktas in på barn och unga som har rätt till gratis eller prissänkt lunch i skolorna, vilket är ett konkret sätt att på institutionell väg nå unga som inte har en stark socioekonomisk ställning (jämför Clark och Douglas 2011). Motsvarande institutionellt riktade insatser saknas i Sverige, vilket innebär en utmaning för forskningen att synliggöra och följa upp villkoren för olika grupper och individer.² Å andra sidan kan

2. Vad gäller Kulturskolans aktiviteter finns det en underrepresentation i deltagandet bland unga från områden med socioekonomiska utmaningar, unga i familjer med mindre resurser, och unga födda utomlands (Skr. 2020/21:105 s. 96f).

välmenande insatser och dylika mätningar verka utpekande och stigmatiserande i relation till barn och unga.

Vikten av ett ungdomsperspektiv

Unga växer upp i samspel med sin uppväxtmiljö som utgörs av familj, vänner och skola, samhällsförhållanden, inkomster och socialt arv (Hwang med flera 2018 s. 25). Den statliga ungdomspolitiken (proposition 2013/14:191; regeringens skrivelse 2020/21:105) omfattar ett mål i tre delar för statliga beslut och insatser för att alla unga i åldern 13–25 ska ha:

1. goda levnadsvillkor
2. makt att forma sina liv
3. inflytande över samhällsutvecklingen.

I ungas goda levnadsvillkor ingår mänskliga rättigheter enligt lagar och konventioner, samt att individen ska ha tillgång till:

- utbildning
- arbete
- bostad
- hälsa
- trygghet
- kultur
- fritid
- sitt språk
- möjlighet till delaktighet och inflytande
- ett liv fritt från diskriminering.

Målet tar upp att diskrimineringsgrunderna inte får hindra ungas inkludering och delaktighet (riksdagens skrivelse 2020/21:105). Ekonomi och socioekonomiska utmaningar nämns emellertid inte som en faktor eller hinder i den ungdomspolitiska målsättningen.

Vad innebär utmaningarna och för vem?

Just ekonomin är en särskilt viktig faktor i ungas liv, och den har en *direkt* och *indirekt* verkan. Unga som växer upp med dålig ekonomi kan få direkt näringsfattig mat, inte äta sig mätt, eller behöva avstå materiella saker och upplevelser. Indirekta effekter av dålig ekonomi

är svårare att fånga. Det kan handla om att föräldrarna är fysiskt frånvarande för att de behöver arbeta, eller mentalt frånvarande på grund av oro, psykisk ohälsa eller annat som gör att omsorgen om de unga blir eftersatt (Hwang med flera 2018 s. 25). Det sociala arvet handlar om att våra liv styrs på ett sätt som vi inte är medvetna om. Exempelvis har unga som växer upp med arbetslösa föräldrar upp till 70 procent högre risk än andra att ställas utanför utbildning och arbetsmarknad (SCB 2017).

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) har den senaste tiden undersökt ungas ekonomiska levnadsvillkor (2022a) med särskilt fokus på ungas ekonomiska utsatthet (2022b). Resultaten visar att ungas ekonomiska levnadsvillkor skiljer sig åt mellan olika grupper. Utrikes födda unga och unga med funktionsnedsättning, är grupper med sämre ekonomiska levnadsvillkor än övriga unga.

Enligt en forskningsöversikt om ungas levnadsvillkor från forskningsrådet Forte, är arbetslösheten i genomsnitt 15 procent högre bland utrikes födda personer än bland motsvarande grupp inrikes födda (Bergnehr och Enell 2018). Genomsnittet beskriver att det finns grupper som både har enklare och mycket svårare på arbetsmarknaden. Det förekommer även arbetslöshet och inkomstskillnader mellan olika grupper, som inte enkelt kan förklaras med exempelvis utbildningsgrad eller bostadsort. I en EU-rapport om svarta afro-européers socioekonomiska villkor är Sverige det land med högst arbetslöshet inom gruppen. Endast 65 procent av invånare med afrikansk bakgrund har arbete, och siffran är ännu lägre bland kvinnor. Unga i åldern 16–24 har generellt sett lägre sysselsättningsgrad än de äldre, 56 procent mot 80 (European Union Agency for Fundamental Rights, FRA 2023 s. 85).

I områden med socioekonomiska utmaningar är andelen unga kvinnor och män i åldern 20–25 som varken förvärvsarbetar eller studerar, i genomsnitt högre än i landet som helhet (regeringens skrivelse 2020/21:105 s. 67). Flickorna presterar bättre i skolan än pojkar, fast till priset av stress, psykosomatisk sjukdom och sen debut på arbetsmarknaden. Bland de pojkar som har utrikes födda föräldrar saknar hälften gymnasiebehörighet. (Berghner och Enell 2018). Bland unga svenska invånare med svart afrikansk bakgrund är det dubbelt så många som varken arbetar eller studerar, än bland befolkningen i övrigt. Sverige har jämte Spanien sämst siffror

jämfört med andra EU-länder, där gruppen har ungefär samma villkor som befolkningen i genomsnitt (European Union Agency for Fundamental Rights, FRA 2023 s. 86).

Just den låga socioekonomiska levnadsstandarden har långtgående effekter på ungas livskvalitet och hälsa.

Det framkommer tydligt att låg ekonomisk standard påverkar ungdomars och unga vuxnas övriga levnadsvillkor negativt med bland annat ökad risk för fysisk och psykisk ohälsa, bristfälliga relationer till vänner och föräldrar, kriminalitet, utsatthet för brott och otrygghet, trångboddhet, låga studieresultat, arbetslöshet, bidragsberoende och ingripanden av den sociala barnavården. Det är särskilt ungdomar som bor med ensamstående föräldrar (vanligtvis mamman), har utrikes födda föräldrar och/eller lever i hushåll med låg socioekonomisk status som drabbas av följderna. (Bergnehr och Enell 2018 s. 2)

Problemen som nämns här utgör de reella socioekonomiska utmaningar som områdenas invånare brottas med. I Sverige sker i stället stöd på andra sätt, ofta via socialförvaltningarna. Men trots deras insatser finns det ingen garanti för att unga ska få en bra start i livet.

Ungdomar och unga vuxna som vuxit upp i familjer med behov av försörjningsstöd, haft en kontaktperson genom socialtjänsten och/eller varit placerad i boende utanför hemmet är särskilt utsatta. De löper stor risk för misslyckad skolgång, fysisk och psykisk ohälsa, kriminalitet och förtidig död. (Bergnehr och Enell 2018 s. 3)

Socioekonomiska problem utgör alltså ytterst en fråga om liv och död för unga. Fortes rapport tar i sammanhanget upp betydelsen av skolan för att vända utvecklingen.

Identitet

Hur klassar unga själva sin identitet i medier och i samhället? I Amira Sofie Sandins (2021) avhandling i biblioteks- och informationsvetenskap *Var(a) snäll och gilla: medforskning med unga om identitet och sociala medier*, används kvalitativ medforskning med unga

för att utforska hur sociala medier används för att uttrycka identitet. De unga medforskarna fick i hög grad ägna sig åt självreflektion och självdefinition, och ansåg det värdefullt att lyfta fram sina identiteter som första och andra generationens invandrare.

I en enkätstudie i Sverige svarade 1 619 unga i åldern 17–18 på frågor om hur de betecknar sig själva i olika sammanhang – i skolan, i grannskapet och utanför Sverige. Internet och sociala medier tycks inte ha ingått. Den vanligaste identiteten var *etnisk eller nationell*, som till exempel samisk, somalisk, bosnier eller svensk. Näst vanligast var så kallad *bindestrecks-identitet*, som till exempel svensk-iranier med flera. Sist kom *religiös tillhörighet*, som till exempel kristen, muslim eller judisk. Resultaten bekräftar motsvarande internationella studier, men med den skillnaden att bindestrecks-identiteten i Sverige är lägre än utomlands (Behtoui 2022).

Språkförmåga och språklig status

En viktig faktor för såväl identitet som läsning handlar om språklig förmåga. Kraven på ungas språkliga kompetens, kommunikation och läsförmåga har ökat i takt med att kunskapssamhället och digitaliseringen har vuxit fram (Hwuang med flera 2018). Socioekonomiska villkor avgör på olika vägar språkförmågans många dimensioner, vilka är:

- den förspråkliga förmågan bland småbarn
- ordförråd
- grammatik
- fonologi
- narrativ färdighet
- litteracitet (Pace med flera 2017).

En fyraåring som växer upp i fattigdom har hört 30 miljoner färre ord än sina bättre bemedlade kamrater (Hart och Risley 1995 i Pace med flera 2017). Barn och unga i låginkomstfamiljer har enligt en samlad internationell forskning, lägre språkförmåga än andra barn.

I en enkätstudie bland familjer i Chile, har forskare observerat att barn och unga som växer upp i fattigdom och med lågutbildade mödrar, utvecklar en begränsad språkförmåga och litteracitet (Mendive med flera 2016). Samma forskare föreslår därför att utöka biblioteken i områden med låg socioekonomisk status för att förse

familjer och förskolor med barnlitteratur av god kvalitet. Det ska bidra till att öka barnens exponering av text, alfabet och berikande samtal, vilket ska ge dem bättre chanser i livet.

Enligt paragraf fem i svenska Bibliotekslagen (2013:801) är personer som talar ett nationellt minoritetsspråk eller har ett annat modersmål än svenska, en prioriterad målgrupp för biblioteken. Enligt åttonde paragrafen ska folkbiblioteken "ägnas särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar för att främja deras språkutveckling och stimulera till läsning, bland annat genom att erbjuda litteratur utifrån deras behov och förutsättningar". Flerspråkiga unga utgör därmed en grupp för dubbla prioriteringar från biblioteken.

Sverige är sedan urminnes tider ett flerspråkigt land, med samiska och romska språk, finska, tyska och teckenspråk med mera. Svenska institutionella miljöer som skolan och folkbiblioteken har länge motverkat flerspråkigheten genom en aktiv assimileringstrategi med fokus på majoritetsspråket svenska (Wedin 2018). Övriga språk fick en lägre status. Instiftandet av Språklagen (2009:600) innebar en vändpunkt för språklig mångfald och rätten att använda sitt eget språk, vilken är sammanbunden med de mänskliga rättigheterna.

Frågan om språklig status kan kopplas till forskaren Stephen Castels observation, att det finns en hierarki i hur olika medborgarskap uppfattas världen över, och att vad som rankas högst är "det globala nord" (de första 15 EU-länderna samt Norge, Schweiz, Kanada, Australien, Nya Zeeland och USA) (Castels 2007 i Behtoui 2022). Länder med en protestantisk arbetsetik har kunnat använda kapitalismen till sina fördelar. Andra världsdelar och länder har sämre socioekonomiska villkor, framför allt av historiska skäl som underutvecklat utbildningssystem, en senare teknologisk utveckling och västerländsk kolonialism. Krig, konflikt, förföljelse, fattigdom och försämrad livsmiljö på grund av klimatkrisen är betydande anledningar till den pågående migrationen.

Enligt språkforskarna Jupp med flera (1982) har västerländska industrinationer och storstäder länge haft ett behov av inflyttad arbetskraft till okvalificerade och lågbetalda jobb som inte kräver social interaktion. Jobben svarar emellertid inte mot arbetskraftens egentliga kvalifikationer. När gruppen dessutom antas ha dåliga språk- och kommunikationsförmågor, skapas en nedsättande uppfattning om de inflyttades identitet. De betraktas felaktigt som mindre

kompetenta eller inkompetenta, ovilliga att samarbeta och ha dålig attityd. Denna missuppfattning används i sin tur för att rättfärdiga gruppens låga sociala status. På så vis reproduceras och inskräps den låga statusen i varje socialt möte, till den grad att människor ur gruppen börjar undvika kontakt med normsamhället som ständigt utvärderar eller dömer dem (Jupp med flera 1982 s. 240).

Språkförmåga präglar ungas självbild. Unga som är flerspråkiga med ett annat modersmål än majoritetsspråket, har än idag ofta negativa språkliga erfarenheter. Dels beror det på att de inte kan använda sitt modersmål i viktiga vardagskontakter, dels på att deras andra- och tredjespråk möter kritik från omgivningen (Hwuang med flera 2018 s. 92f).

Flerspråkighet och ungas läsning

Många modersmål eller förstaspråk uppfattas ha låg status, socio-ekonomiskt och kulturellt. I en forskningsöversikt om läs- och skrivattityders roll för social rörlighet, konstaterar Levy med flera (2014) att människor som är nya i ett lokalsamhälle och som har annorlunda språk och praktiker kring litteracitet, riskerar att bli exkluderade och uppleva sociala orättvisor. Läs- och skrivförmåga stärker individens möjligheter att bli inkluderad. Det finns signifikanta vetenskapliga bevis för att unga inte inkluderas i skolan och i samhället i stort, om deras modersmål har låg status och de är ekonomiskt missgynnade. Kombinationen av ett undervärderat modersmål, låg ekonomisk status och brist på stark ställning i lokalsamhället, kan leda till att unga underpresterar (Levy med flera 2014).

Unga som är flerspråkiga är i särskilt behov av en sociokulturellt stödjande miljö, med undervisning i sitt modersmål, språkligt anpassad ämnesundervisning och undervisning i svenska som andraspråk (Axelsson 2004 i Wedin 2018). De får dock sällan jämförbar undervisning i läsning och skrivning i sitt modersmål eller förstaspråk (Wedin 2018). Högläsning är ett mycket gott stöd till flerspråkiga unga. Det är viktigt att litteraturen upplevs som autentisk, det vill säga att den inte är konstruerad för en undervisningssituation.

Det finns flera exempel på satsningar på nyanlända under åren 2015–2016. Aktiviteter som involverade unga var bland annat volontärverksamhet med språk- och läxhjälp, samt ungdomsguider med annat språk än svenska som lotsar nyanlända besökare i biblioteken. Enligt tradition präglas emellertid bibliotekens verksam-

het av en enspråksnorm. Utmaningarna handlar om språkförbistring i bemötandet, beståndsutveckling och medieanskaffning, samt känslan bland personalen att inte räcka till (Pilerot och Hultgren 2016; KB 2017; Pilerot och Lindgren 2018).

Frågan om att bryta mönster

Det finns enligt författaren Mikki Kendall (2020) en seglivad fördom i väst om att människor i områden med socioekonomiska utmaningar föraktar dem som strävar efter kunskap, utbildning och kultur. Fördomen kan knytas till *myten om undantaget* – en föreställning som bygger på antagandet att fattiga barn och unga som är akademiskt begåvade, utgör ett unikt undantag från sina kamrater, och att framgången därmed ställer krav på dem att lämna familj och vänner bakom sig.

We look at places that are being starved of resources, where being tough is a matter of survival, and then we say, "In order to have safety, financial stability, housing that isn't subpar, you have to be willing to cut away everything that made you", and then when some people can't or won't do that we punish them for it. (Kendall 2020 s. 139)

Myten inskräper att framgången både har ett högt pris för den enskilda, och att den heller inte kan vara till hjälp för andra. Myten bäddar därmed för vad som annars brukar kallas dubbel bestraffning. Kendall (2020) menar att denna situation inte alls handlar om kulturanpassning, utan om normsamhällets krav på assimilering, gentemot en grupp som redan är hårt ansatt av tuffa beslut och uppoffringar. Dessutom upprätthåller myten de ogynnsamma villkoren, eftersom den manipulerar samhället att tro att den ansatta gruppen inte skulle vara värd engagemanget. Här behövs i stället, enligt Kendall, jämbördiga utbyten mellan samhällsgrupper som har haft olika hinder och utmaningar att nå samma mål. Med andra ord blir frågan om deltagande och delaktighet en alltmer avgörande fråga.

Metoder för uppföljning av kulturens sociala effekter

Forskning om kulturens sociala och samhälleliga inverkan ger stöd till goda resultat för invånarnas välbefinnande. Bland annat har forskningsprojektet *Managing Projects for Societal Impact*

(MAPSI, 2016) sammanställt en överblick över hur kulturprojekt utvecklar såväl *individen* (materielt, hälsomässigt, kognitivt, psykologiskt och interpersonellt) som *lokalsamhället* (ekonomiskt, kulturellt och socialt). MAPSI-studien pekar på följande metoder för att utvärdera kulturprojekt:

- matriser av olika slag
- kartläggning av effekter och konsekvenser
- balanserat styrkort
- gapanalys, mellan nuläge och ett idealt läge
- ramverk för utvärdering av prestationer
- verksamhetsjämförelse eller prestandajämförelse
- prestationsprisma-modellen, som utgör ett ramverk för styrning av intressenternas tillfredsställelse, i termer av kapacitet, strategier och processer
- social investeringsavkastning, det vill säga de aspekter och värden som går utöver rena ekonomiska investeringar och som kan mätas och utvärderas på flera sätt.

Sammantaget visar modellerna ovan på värdet av ett långsiktigt arbete när det gäller lokalsamhällen och att involvera invånarna där.³

Platsbaserad utveckling

För att åstadkomma en positiv utveckling i områden med socioekonomiska utmaningar behöver man arbeta långsiktigt och aktivt för att motverka segregationen. Hur kan lokala aktörer som kommunala folkbibliotek arbeta för att genomdriva och utvärdera en sådan genomgripande transformation? I England finns en modell för så kallad plats-baserad utveckling (*place-based change*), som utgår från lokala förutsättningar för att genomdriva långsiktiga förändringar på systemnivå. Den brittiska organisationen The National Literacy Trust (2020), använder sig av plats-baserad utveckling i så kallade berövade områden (*deprived areas*), där statliga insatser och den nationella utbildningspolitiken hittills inte har hjälpt. Den plats-baserade ansatsen kopplas samman med olika litteracitetshubbar (*literacy hubs*), där biblioteken ingår i ett nätverk av lokala aktörer.

3. För metoder i praktiken se också Kulturrådet, 2024.

Bakom en variant av den platsbaserade utvecklingsmodellen står organisationen Renaisi, som bland annat har utvärderat läsprogrammet Reading Friends. Modellen gestaltas i form av en tredimensionell kub, vilket påminner om demokratikuben.⁴ Modellen gestaltar platsbaserad utveckling i en process på upp till nio års sikt. Modellen bygger på att man först skapar sig en bild av lokalsamhället i sin kontext. Till exempel utifrån dess historia, existerande relationer och partnerskap, samt utifrån lokala resurser, viktiga frågor och underliggande orsaker. Arbetet omfattar därefter fyra steg:

1. År 0–1 upprättar man en förståelse för områdets situation och resurser genom att granska demografiska data och annan statistik, samt genom att involvera invånarna i samtal kring områdets viktigaste frågor och behov.
2. År 1–3 kartlägger man av hur effektivt de lokala systemen fungerar mellan aktörer och intressenter (till exempel mellan biblioteken och skola, förskola, SFI, bildningsförbund och idrottsföreningar).
3. År 3–5 utvecklar man platsen genom att förbättra den lokala infrastrukturen, öka invånarnas lokala engagemang och åstadkomma förändring i hur området upplevs.
4. År 5–9 utvecklar man systemen genom att:
 - a, förändra de mentala tankesätten och gemensamma narrativen
 - b, skapa och följ upp ihållande förändringar i den lokala gemenskapen, samt konkreta positiva effekter i invånarnas liv.

När the National Literacy Trust (2020) såg över sin modell för platsbaserad utveckling, på basis av forskning och egna erfarenheter, mynnade arbetet ut i åtta principer. I stort går de ut på att:

- etablera en gemensam vision
- dela och använda gemensamma data
- införa tydliga rollfördelningar
- föra löpande kommunikation
- involvera invånarna i varje steg av utvecklingen.⁵

4. Demokratikuben beskrivs närmare i avsnittet, Metoder och modeller för ungas delaktighet, sidan 54 i denna rapport.

5. För mer kunskap om National Literacy Trust och deras platsbaserade modell, se även Kulturrådet, 2024.

Att
läsa

Ungas läsvanor har väckt ökat forskningsintresse på senare tid. Unga med små socioekonomiska resurser ingår ofta i studier, men i liten grad. Här redovisas resultat från forskning från bland annat Sverige, Norge, Storbritannien och Amerika.

Läsare har större chanser till social rörlighet (uppåt) genom samhällsskikten (Clark och Akerman 2006). Vetenskapliga studier över tid indikerar att social klass är en av de viktigaste förklaringarna till ungas akademiska prestationer och sociala mobilitet. Forskarna fastslår att det är svårt att röra sig från en klass till en annan (Levy med flera 2014 s. 2). Över tid får läsning, och särskilt fri läsning på fritiden, goda effekter för individen såväl personligt, intellektuellt, socialt som hälsomässigt. Läsning ger även långvariga effekter på kultur, ekonomi och samhälle (The Reading Agency 2016).

Tonåringar som läser regelbundet, får enligt forskning stöd i övergången till vuxenlivet genom insikter i mogna relationer, personliga värderingar, frågor om kulturell identitet, estetiska preferenser, fysisk trygghet och säkerhet, samt fördjupad förståelse för den fysiska världen. De får även ökad självinsikt, självkänsla och självmedvetenhet (Howard 2011).

Det finns flera skäl att studera barns och ungdomars läsning i egen rätt – kunskapsteoretiskt, kunskapssociologiskt, psykologiskt och pedagogiskt – kort sagt kan man inte enkelt applicera vuxnas normer och beteenden på dessa viktiga grupper (Svensson 1989). Ungas läsvanor har väckt ökat forskarintresse på senare tid (se Tveit 2012; Hedemark 2021; La Rosa och Lehtimäki 2021; Tattersall-Wallin 2022). Unga med små socioekonomiska resurser ingår ofta i studierna, men i liten grad. Det går sällan att utläsa några särskilda resultat om gruppen. Tveits (2012) enkätstudie av 212 unga i Oslo, konstaterar vissa socioekonomiska mönster – ungdomarna i den välmående delen av staden köpte fler böcker och föredrog mer populära böcker. Föräldrars utbildning är vanligen en större faktor för barns och ungas läsning än de rent materiella villkoren (Sullivan och Brown 2013). Läsningens sociala motivation, dess sociokulturella förutsättningar och utvecklingsmässiga villkor bland unga är av yttersta intresse (Svensson 1989).

Ungas läsutveckling

Forskningen om läsutveckling bygger på att läsningen har olika slags innebörd i skilda åldrar och utvecklas i takt med individens psykologiska mognad. Ungas läsning utgörs enligt Svensson (1989) av två steg. *Äventyrsberättelsens ålder* sträcker sig från 12 till 15 år, med social identitet, tuffhet och gängbildning i förgrunden. Därefter följer *mognadsåren* eller *läsutvecklingens litterärt-estetiska skede* från 14 till 17 år, där intresse för yttervärlden ersätts eller kompletteras med den inre världen och värdefrågor.

Läsutvecklingens olika faser är dock inte naturgivna, betonar Svensson (1989), utan kan lika gärna tyda på miljöfaktorer. Det vill säga att socialiseringen av ungas läsning vanligen är strukturerad på ett visst sätt. Appleyards (1991) inflytelserika teori om läsutvecklingen bygger på läsarens uppsättning av responser, attityder och intentioner med koppling till motivation. Den unga läsaren antar här olika slags *roller*.

- *Tänkaren*, som söker livets mening, värderingar och sanna förebilder (tonåring)
- *Uttolkaren*, som lär sig analysera och tolka litteraturen i sin kontext (ung vuxen, studerande)
- *Pragmatikern*, som medvetet använder litteratur för sina olika syften (vuxen)

Appleyard poängterar att rollerna inte fångar in varken individuella skillnader i uppväxt, personlighet, intelligens och smak, eller socio-ekonomiska faktorer. De drag som ändå utmärker unga som läsare är:

- *involvering* med boken och *identifikation* med karaktären
- berättelser som får dem att fundera och *tänka*
- berättelsens *realism*.

Unga rättfärdigar sin läsning genom att litteraturen har bäring på det som är verkligt och sant. Skälet är att ungdomar lever bland konkurrerande sanningsanspråk, särskilt på områden och ämnen som är förknippade med känslomässiga svårigheter. Ungdomar lär sig att livet innebär både upp- och nedgångar och litteraturen hjälper dem att koppla detta till deras egna liv (Appleyard 1991).

Nästa steg i ungas läsutveckling på väg mot vuxenlivet, handlar enligt Appleyard om att utveckla strategier för texttolkning. Tolkningsstadiet bygger enligt Appleyard på att läsaren på en och samma gång avidentifierar sig med berättelsen och utvecklar referenspunkter utanför den, till exempel till berättelsens historia, tillkomst, kontext eller olika teorier kring vad den kan betyda. Detta innebär ett avsteg från att tänka i termer av sant och falskt, rätt och fel, och snarare i termer av flera skilda alternativ (multiplicitet). De unga skapar självförtroende genom att tolka texterna mer fritt och självständigt. På så vis når de det sista vuxna stadiet: Att själva kunna avgöra vilka syften läsningen ska ha. Det är emellertid inte många som når de sista stegen.

Läsmotivationens centrala roll och begränsningar

Den samlade forskningen ger starkt stöd till att *läsmotivation* är avgörande för att ägna sig åt läsning. Det handlar alltså inte bara om kognitiv *läsförmåga*, utan om själva *drivkraften* att läsa. Det är en vanlig, men även omdiskuterad vetenskaplig uppfattning att drivkrafterna utgör förutsättningarna för att skrida till handling.

Läsförmåga och läsmotivation är emellertid tätt sammankopplade, eftersom en god läsförmåga ger ökad motivation till att läsa. För de med låg läsförmåga innebär det snarare en motsatt, negativ rörelse som leder till mindre läsning (McMullan and Sutherland 2020). Läsmotivationen skiftar med åldern och typen av läsning.

Det är idag välkänt att unga människor med begränsade socioekonomiska resurser läser mindre än andra grupper (Clark och Akerman 2006), och att de uppvisar svag motivation att läsa på fritiden (McMullan och Sutherland 2020). Studier kring unga med begränsade socioekonomiska resurser tyder på att de behöver få förklaringar på *varför* det är viktigt att läsa (Hughes-Hassell och Rodge 2007; Clark och Douglas 2011).

Läsmotivationen är inte ensidig, utan har huvudsakligen kopplingar till:

- *läsattityd* – föreställningar och känslor gentemot läsning
- *läsintresse* – individens preferenser kring ämnen, genrer och material att läsa.

Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att en person kan ha en positiv lässattityd utan att för den skull odla sitt läsintresse eller ha en direkt läsmotivation (Andersson 2015). En metastudie av forskningen kring läsmotivation, konstaterar dock att begreppen ofta är vaga och inte särskiljs tydligt från varandra. Bland annat sammanblandas ofta läsmotivation, lässattityd och läsintresse med varandra. Men läsmotivationen är snarare det *sammanvägda resultatet* av attityder, intressen och egna målsättningar med läsningen (Conradi med flera 2014).

Psykologer och pedagoger delar vanligen in motivation i två olika drivkrafter: *inre* och *yttre motivation*.

Inre läsmotivation

Med *inre läsmotivation* menas den inneboende drivkraften att läsa, till exempel för att uppnå personliga målsättningar eller tillfredsställelse, vanligen för lust eller nöjes skull (*pleasure*) (Conradi med flera 2014 s. 154). Inre läsmotivation innebär också att läsningen blir njutbar i sig självt – den alstrar drivkraften och energin att läsa vidare. Inre läsmotivationen kan enkelt uttryckas i termer av *läslust*. De personer som upplever inre läsmotivation eller läslust är ofta de som bildar sig en *läsaridentitet*, det vill säga "självmant införlivar läsningen i sina liv" (Schultz Nybacka 2005; Andersson 2015). En person med läsaridentitet kallas ofta för en *engagerad läsare* i den internationella forskningen. Sådana personer utvecklar vanligen en större repertoar av läspraktiker (Schultz Nybacka 2011). Läsförfrämjande arbete lägger vanligen stor vikt vid utvecklingen av inre läsmotivation. På detta sätt antas individen kunna bli mer självgående i sin läsning.

Yttre läsmotivation

Yttre motivation är att motiveras av externa faktorer som att undvika bestraffning, eller på mer konstruktiva sätt av erkännande eller belöning. Vanliga former av *yttre läsmotivation* är allehanda lästävlingar, läsutmaningar och erbjudanden. Till exempel att under sommartid ge varje barn som läst ett visst antal timmar en glasskula. I grunden handlar yttre motivation om att erbjuda olika slags incitament. Dessa fungerar i huvudsak bäst om aktiviteterna länkas till läsning och litteracitet på relevanta sätt (Gambrell och Marinak 1997 i Clark och Rumbold 2006).

Ekonomiska incitament till läsning

Det händer också att det förekommer renodlat ekonomiska incitament. Läsningen betingas då på ett positivt sätt. Nackdelen med just ekonomiska incitament är att vetenskapliga studier inte har kunnat visa på att det ensidigt ger bestående och långsiktiga effekter på läsbeteende, eller på skolarbete och prestationer. Filosofen Michael Sandel (2014) argumenterar för att pengar kan *korrumpera* värderingarna: "Barn som får betalt för att läsa böcker kanske börjar läsa mer, men de lär sig också att betrakta läsning som ett förelagt arbete snarare än som en källa till inre tillfredsställelse" (s. 15). Med andra ord skulle yttre läsmotivation kunna motverka utvecklingen av inre läsmotivation. Å andra sidan kan det finnas goda anledningar att ompröva värdet av ekonomisk ersättning och andra yttre incitament när målgruppen är unga med begränsade socioekonomiska resurser, i syfte att de ska kunna förbättra sin situation – med eller utan ökad läsning. Det kan heller inte uteslutas att det uppstår indirekta positiva konsekvenser på omgivningen om en ung person får stöd till läsning.

Teorin om självbestämmande

Sammantaget är ett dominerande spår i forskningen om läsmotivation enligt Conradi med flera (2014) den teori som kallas *self-determination theory* (SDT). Det kan översättas med självbestämmandeteori, och är en tradition som betonar individens behov av kompetens, autonomi och sammankoppling med andra (Ryan och Deci 2000). Det är dock en förhållandevis individinriktad teori som inte tar tillräcklig hänsyn till exempelvis kulturella och socio-ekonomiska faktorer.

Ett genomgripande problem med forskningen om läsmotivation i olika etniska grupper, är dock att den inte har utgått från gruppernas egna uttryck för motivation (Guthrie, Coddington och Wigfield 2009). Det kan således inte uteslutas att det förekommer etnocentriska felslut i teorierna om läsmotivation.

Betoningen av frivillighet i läsning ger upphov till ett slags *läsningens paradoxer*. Dels att varje människa enskilt och personligen behöver anamma läsförmåga och läsning, samtidigt som vi också är sociala varelser som lever under kulturella, ekonomiska samhällsvillkor vilka präglar läsningen. Dels att läsfrämjande bygger på antagandet att den inre läsmotivationen går att påverka genom yttre

arbete. Ytterligare en kritisk synvinkel är att betoningen av individens frivillighet inskräper myten om undantaget, som diskuterats ovan.

Interaktiv läsmotivation

Det finns ytterligare en grundform av motivation som organisationsforskarna Alvesson och Kärreman (2019) kallat *interaktiv motivation*. Detta involverar alltså normer, ömsesidighet och identitet i ett specifikt socialt sammanhang. Enkelt uttryckt fångar begreppet att något blir meningsfullt först när man gör det tillsammans. Interaktiv motivation sker i samspel mellan en själv och andra, och formar en gemensam kultur. Genom att läsa litteratur tillsammans i bokcirklar, Shared Reading och andra läsfrämjande metoder, kan det bli lustfullt att läsa (Schultz Nybacka 2022).

Svenssons (1989) forskning om ungas läsning lyfter fram den *sociala motivationen*: "vara tillsammans med andra människor, vinna deras gillande, ha roligt tillsammans med dem, tävla med dem, stärka självkänslan och den egna identiteten i samvaron med dem och genom dem" (s. 41). Unga läsare förväntas typiskt sett vara ännu mer socialt motiverade än andra.

Ungas bristande läsmotivation

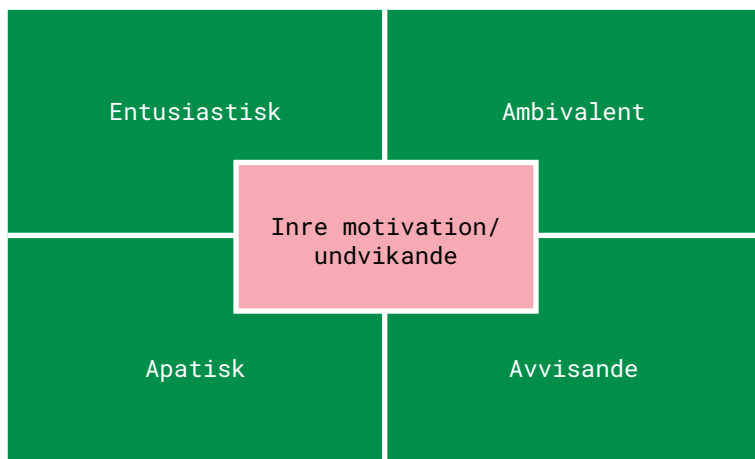
När det gäller att förklara varför olika grupper och individer *inte* väljer att läsa har teorier kring inre läsmotivation som ett ideal vissa begränsningar.

I en fokusgruppsstudie av unga vuxna amerikanska studenter som bor i ett område med mycket små socioekonomiska resurser och har höga stressnivåer kring sin situation, framkom att de kände sig överväldigade och dränerade av sina studier, och det även när de var genuint intresserade av ämnet. Annorlunda uttryckt räckte den inre motivationen inte till. Forskarna kunde inte säkert säga att den socioekonomiska situationen orsakade den bristande motivationen, men kunde inte heller ignorera möjligheten att de hängde samman. Slutsatsen de drog var att "nyfikenhet är en lyx för de ekonomiskt trygga" (Mabee och Fancher 2020).

Forskarna Guthrie med flera (2009) har undersökt läsning bland femteklassare i ett multietniskt område med låga inkomster. De uppmärksammade två negativa eller underminerande faktorer som motverkar läsning – uppfattad svårighet och undvikande. *Undvikande*

läsmotivation kan jämföras med att undvika uppgifter i till exempel skolan, så kallad *task avoidance* och är förknippat med negativa attityder och motvilja till böcker och bokläsning. Guthrie med flera konstruerade en fyrfältsmodell med utgångspunkt i de två dimensionerna inre läsmotivation och undvikande läsmotivation.

Figur 1. Fyrfältsmodell av inre motivation och undvikande



Källa: Guthrie med flera, 2009.

Varje fält har fått en beteckning, här översatt som:

1. *entusiastisk läsare (avid)* – hög inre motivation, lågt undvikande
2. *ambivalent läsare* – hög inre motivation till kommunikation och läsning av annan slags media, samt högt undvikande av litteratur och bokläsning
3. *apatisk läsare (apathetic)* – låg inre motivation, lågt undvikande
4. *avvisande läsare (averse)* – låg inre motivation, högt undvikande (funktionellt läskunnig, men med svag läsförmåga).

I den empiriska undersökningen av den etniska minoriteten svarta amerikanska barn, i jämförelse med vita, fanns entusiastiska läsare i båda grupperna. Men andelen entusiastiska vita var störst, medan de andra lästyperna var större bland svarta läsare. Av dessa ansågs gruppen av apatiska läsare kunna lockas att läsa med hjälp av starka

yttre incitament. Resultaten bekräftar slutsatserna i andra studier, där känslan av prestation bland svarta amerikanska unga är relativt löskopplad från den inre läsmotivationen och läsintressena, som i sin tur spelar större roll bland vita unga. Samtidigt berättar resultaten att de svarta barnen med lågt undvikande, också var mer uthålliga läsare. De var beredda att arbeta med läsningen även om den ansågs tråkig. Grupperna visade därmed tecken på olika slags *läsprofiler*.

Ungas läskultur

Utifrån ett sociokulturellt perspektiv formas människors läsning av samhällets normer och värderingar. Ungdomars läsning har egna förutsättningar och villkor, men kan också skifta beroende på sociokulturell bakgrund och etnicitet. Ungas särskilda ställning i samhället avgör alltså även deras inställning till litteratur och läsning:

Särskilt ungdomar kan utveckla alternativa kulturer, så kallade subkulturer eller motståndskulturer, vilka kan antas prägla även deras inställning till läsning av skönlitteratur och deras strategier för att ge eventuell läsning av sådan valör värde, mening och innehåll. Och även om barn rent definitoriskt inte bildar grupperingar av ifrågavarande snitt utmärks de av specifika sätt att tänka och kommunicera på [...] Dessutom kan de alltså ha vitt skilda bakgrunder av etnisk och sociokulturell art. (Svensson 1989 s. 15)

När vuxna närmar sig frågan om ungas läsning finns det risk för ett så kallat *etnocentriskt felslut*, det vill säga att bibliotekarier, lärare, litteraturkritiker och andra med större makt än unga, utgår från sina egna normer och värderingar, i stället för att förstå ungas läsning utifrån de ungas egna villkor (Svensson 1989). Unga har också ett stort behov av att särskilja sig från vuxna och utgår ofta från föreställningar om "vi och de/dom" (Sandin 2021).

Informationsbehov bland unga

Forskarna Agosto och Hughes-Hassel (2006) har undersökt informationsbehoven hos unga som bor i multietniska stadsdelar, genom en kvalitativ studie utifrån ett informationsvetenskapligt perspektiv. Studien byggde vidare på Savolainens modell *Everyday*

Life Information Seeking (ELIS) och omfattar 27 unga medlemmar i Free Library of Philadelphia Teen Leadership Programme, i åldern till 14–17, och är relevant för att identifiera ämnesområden som svarar mot ungdomarnas intressen och behov av information. Studien kretsar kring sju teoretiska områden som relaterar till ungas identitet och utveckling, och som tar sig empiriska uttryck i form av olika informationsbehov. Områdena är:

1. *Det sociala jaget* – relationer (vänskap och romantiska relationer), sociala aktiviteter, populärkultur och mode, sociala och legala normer
2. *Det känslomässiga jaget* – familjerelationer, känslomässig trygghet, religiös praktik
3. *Det reflekterande jaget* – självbild, filosofiska frågor, kulturarv och kulturell identitet, medborgerlig plikt, högskolestudier, karriär och självförverkligande
4. *Det fysiska jaget* – vardagsrutiner, fysisk trygghet, varor och tjänster, personliga finanser, hälsa, jobbandsvar
5. *Det skapande jaget* – kreativa uttryck och kreativ konsumtion
6. *Det kognitiva jaget* – utbildning, lärandekultur (*school culture*), aktuella samhällsfrågor
7. *Det sexuella jaget* – sexuell trygghet och sexuell identitet

Alla dessa informationsbehov skulle kunna utforskas närmare på bibliotek och bilda grund för läsintresse. Målgruppen föredrog dock vänner och familj som primära källor, vilket enligt tidigare studier även gäller för de flesta människor, oavsett socioekonomisk status och ålder.

I Sandins (2021) avhandling om ungas identitet och användning av sociala medier, kan man urskilja tre strategier för hur de unga i studien framställer sig själva: idealsjälvet, det nedtonade jaget och det opolerade jaget. Med den digitala utvecklingen har sociala medier intagit en viktig plats i ungas liv. Det är ofta där de umgås med sina jämnåriga, följer sina förebilder och möter omvärlden.

Den sociala litteraciteten

Det finns en alltjämt växande forskning om social läsning och om litteracitet. Forskningen kring litteracitet hade länge ett individinriktat, autonomt och kognitivt fokus på läskunnighet och skrivförmåga,

men har med tiden utvecklat ett sociokulturellt perspektiv, som sätter in människor i samhälleliga situationer och sammanhang.

Forskare har i samband med medieutvecklingen kommit att betona betydelsen av litteracitetens mångfald, så kallad *multilitteracitet*, som också inkluderar digitala texter. Forskarna Mills, Unsworth och Scholes (2023) menar att digital litteracitet inte enbart är kognitiv eller har med abstrakt tänkande att göra. Det är ännu okänt hur vår mentala förmåga svarar på fysiskt förändrade sätt att läsa digitalt. I relation till texter och litteratur har kroppen en större betydelse för den kognitiva utvecklingen än man tidigare har trott. Inom biblioteks- och informationsvetenskapen används också begreppet *informationslitteracitet*, som från början utgick från människors funktionella förmågor och beteenden att använda information. Till följd av insikten om att verklighetens olika innebörder kan förstås som socialt konstruerade, bygger senare tids forskning om informationslitteracitet på socialt lärande och diverse praktiker och praktikgemenskaper.

Andra framväxande perspektiv på litteracitet i vår digitala samtid är enligt Mills (2016) bland annat *socio-spatiala*, det vill säga att språk och andra praktiker skiljer sig åt geografiskt och rumsligt. Lokaliseringen av institutioner som bibliotek, skolor etcetera, kopplas av hävd till samhällets socioekonomiska struktur. Även rumsliga aspekter bidrar till inkludering respektive exkludering när det gäller litteracitet. Samtidigt finns en motsatt tendens idag, då utvecklingen av sociala medier gör att den fysiska platsen får mindre betydelse för litteraciteten, och både människor och saker förväntas vara mer rörliga (Mills 2016). Enligt SCB (2021) är människor som bor i områden med socioekonomiska utmaningar mer rörliga i sina lokala resmönster än de som bor områden med mycket goda socioekonomiska resurser.

Ungas litteracitet

Ungas särskilda litteracitet bör enligt Braun med flera (2014) förstås som en *social praktik* för aktivt meningsskapande i en mångfald av skriftlig, muntlig, visuell och gestaltande media (performative media). Mänskliga praktiker är i någon mening alltid sociala eftersom de bygger på gemensamma normer och värderingar. Uttrycket sociala praktiker handlar här om handlingar och göranden som involverar mellanmänsklig kommunikation och samvaro. Ett exempel

på Braun med fleras resonemang skulle kunna vara en filmklubb för unga med fokus på filmer baserade på böcker och där unga får utbyta tankar och känslor om vad verken väcker hos dem.

I en studie av en grupp skotska ungdomar i åldern 16–19 år, med begränsade socioekonomiska resurser och som står utanför skola, jobb eller yrkespraktik noterar forskarna Buchanan och Tuckerman (2016) att de unga snarare upplever litteraciteten som ett hinder än som en möjlighet till nyfiken utveckling och framgång i livet. De lever i så kallad informationsfattigdom (*information poverty*). Svag läs- och skrivförmåga, begränsad insikt om ekonomi och svårigheter att använda informationsteknologi höll tillbaka deras livsmål. Ungdomarna var redan hårt ansatta av livet och hade låg tillit till andra, inte minst till vuxenvärlden. Ungdomarna var genomgående omotiverade, oengagerade och passiva i fråga om sin informationsanvändning och läsning. De ägnade istället energi åt att mörklägga för omvärlden hur illa det egentligen är ställt med dem. Sådant beteende syftar till att skydda dem själva, men innebär framför allt att de inte får den hjälp de behöver.

För att greppa ungas särskilda litteracitet och sociala praktiker, såväl i deras utbildning som på fritiden, föreslår Agosto (2022) ett konceptuellt ramverk. Hon karakteriserar *ungas litteracitet* i fem punkter, som utgår från ett exempel då hennes egen dotter samspelar med en liten grupp nyfikna 14–15-åriga flickor (Agosto 2022 s. 724):

1. Litteraciteten är fundamentalt social och kommunikativ.
2. Litteraciteten sker i multipla format (till exempel memes och videos).
3. Litteraciteten sker i multipla kontexter (i hemmet, skolan, lokala grupper med mera).
4. Litteraciteten involverar multipla generationer (jämnåriga kamrater, lärare, vårdnadshavare, äldre släktingar med flera)
5. Litteraciteten är kulturellt situerad.

Punkterna torde gälla för unga med både stora och små socioekonomiska resurser. Vidare riktar Agosto kritik mot att biblioteks- och informationsvetenskapen hittills har stannat vid att tala om "språklig och kulturell mångfald" och "mångkulturalism". Frågor om makt, privilegier och ojämlikhet behöver i högre grad präglade den fortsatta

forskningen. Agosto (2022) framhåller att forskningen är i desperat behov av studier kring litteraciteten och läsmotivationen bland vad hon kallar missgynnade unga.

Samtidigt betonar Levy med flera (2014) att litteracitet inte utgör det enda medlet för att uppnå större jämlikhet och social rättvisa, även om grundläggande färdigheter som läs- och skrivförmåga är viktiga för barns och ungas prestationer: "... literacy alone is not, and cannot be, responsible for social change." (Levy med flera 2014 s. 2)

Läsning bland unga med små socioekonomiska resurser

I en forskningsstudie baserad på enkäter med 584 kompletta svar, rapporterar Hughes-Hassell och Rodge (2007) att läsmönstren bland ungdomarna på skolor i ett etniskt blandat område med socioekonomiska utmaningar, i stort bekräftar bilden av ungas läsvanor. Andelen läsare är ungefär densamma, de läser ungefär lika mycket och ofta som andra, och flickor läser mer än pojkar. Men läsmaterialet skiljer sig en del. Helst läser de unga om förebilder som kändisar och sportstjärnor, samt om personer som de själva identifierar sig med. Det som unga inom målgruppen allra minst vill läsa om är historiska personer och personer som är olika dem själva. Målgruppen föredrog att läsa tidskrifter framför böcker, på grund av tidskrifternas många och fina bilder, snabbheten i informationsinhämtning, samt "coolhetsfaktorn" och läsnivån (Hughes-Hassell och Rodge 2007, s. 28; se även Meyers 1999).

De materiella villkoren spelar in i ungas läsliv. Enligt Clark och Douglas (2011) omfattande enkät med runt 4 500 enkätsvar från barn och unga i England, Nordirland, Skottland och Wales, hade unga som har rätt till gratis skolmåltid i mindre utsträckning tillgång till egna böcker, tidningar och tidskrifter, eget skrivbord, egen dator, och en egen profil i sociala medier. Unga från låginkomstfamiljer uppfattar i högre grad att läsning är något som är mer för tjejer än för killar. Studien bekräftar tidigare forskning om att unga med goda socioekonomiska förutsättningar kan lockas till läsning genom att betona kreativitet och fantasi, medan unga med dåliga socioekonomiska förutsättningar är benägna att svara an på läsfrämjande insatser om det tydligt förklaras *varför* det är viktigt. Syftet och nyttan med läsningen är avgörande faktorer. Samtidigt noterar forskarna att de flesta läsfrämjande insatserna till barn och unga betonar läsningen som ett roligt nöje, vilket speglar medelklassens

läsmönster. För att locka gruppen med socioekonomiska utmaningar, behöver man snarare betona verklighetsnära situationer som ger praktisk nytta för dem.

Deltagande kring läsning

I en artikel av McMullan och Sutherland (2020) utforskar de elevers reading self concept och voice. *Self concept* används för att beskriva elevernas egna upplevelser av sin läsförståelse och sitt självförtroende kring läsning. *Voice* syftar i den här studien till elevernas aktiva inflytande över undervisningen, i dialog med pedagogen. Skolan i studien var belägen i ett område med socioekonomiska utmaningar och små resurser. Utgångspunkten för studien är forskning som visar att unga som är missgynnade (*disadvantaged backgrounds*) läser mindre, och att många uppvisar svag motivation till att läsa på fritiden.

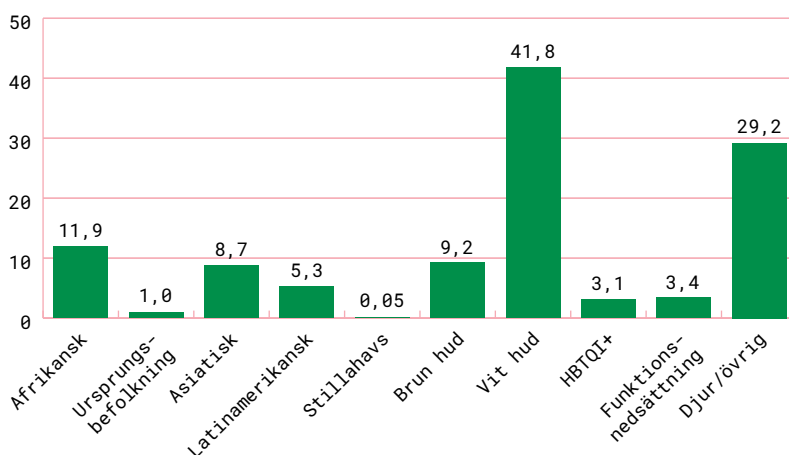
Underlaget för studien var en grupp med 17 elever i åldrarna 14–15 år. Mer än hälften av eleverna hade en läsförmåga på en nivå som jämfört med genomsnittet låg ett år under deras faktiska ålder. Genom att låta eleverna läsa tillsammans i mindre grupper, undersökte man om det kunde bidra till att de fick ökat självförtroende kring läsning. Studien använde aktionsforskning, vilket innebar att eleverna fick stort inflytande över hur studien skulle utformas. Detta resulterade i att studien efter några veckor gick från att vara lärarledd till elevledd. I forskningens slutfas organiserade sig eleverna i grupper som tillsammans läste samma text, och använde sig av strategier som högläsning för att öka sin förståelse för texten. Resultaten visar att en majoritet av eleverna hade ökat sitt självförtroende kring läsning och sin förmåga att möta texter med högre svårighetsgrad. Artikelförfattarna menar att forskning om läsmotivation hos missgynnade ungdomar är underrepresenterad, och att deras forskning i det avseendet fyller en kunskapslucka (McMullan och Sutherland 2020). Det kan påpekas att studien utfördes i en utbildningskontext, vilket innebär vissa begränsningar för vilken slags läsning som kunde studeras.

Ungas representation i litteraturen

Som nämnts tidigare är framgångsrika förebilder och möjligheten att identifiera sig med karaktärer, två faktorer som är viktiga för målgruppens läsning (Hughes-Hassell och Rodge 2007). Inter-

nationellt sett finns det en medvetenhet om att representation eller bristen på representation i litteraturen, kan såväl stödja som hindra läsmotivationen i unga år. I en återkommande kvantitativ studie av *Cooperative Children's Book Center School of Education*, vid *University of Wisconsin–Madison* år 2020, konstaterade forskarna att bokutgivningen för barn och unga under 2019, till 71 procent eller närmare tre fjärdedelar, i huvudsak handlade om vita barn eller om talande björnar, lastbilar, monster, potatisar och liknande.

Diagram 1. Representation av huvudkaraktärer i amerikansk litteratur för barn och unga 2019, i procent



Källa: Cooperative Children's Book Center, 2020. School of Education vid University of Wisconsin–Madison.

Faktum är att djur, grönsaker, monster och utomjordingar har tillsammans större synlighet i barn och ungas litteratur än karaktärer som är svarta, bruna, urinvånare eller har synlig funktionsnedsättning. Forskarna Cunningham med flera (2021) har uppmärksammat tendensen att djur i hög grad används som karaktärer, och inte minst för att på didaktiskt vis belysa relationer mellan olika sociokulturella och etniska grupper i samhället. Detta gör etableringen av den vita majoritetsnormen i litteraturen mer subtil, men likväl paradoxal. Texternas budskap må vara att karaktärernas bakgrund inte spelar någon roll, men bilder och annat visuellt material visar vanligen på det motsatta (Cunningham med flera 2021).

En annan aspekt är underrepresenterade miljöer. I en fokusgruppstudie av gymnasieungdomar på landsbygden i North Carolina, USA, var det få unga som kunde komma på ungdomsböcker som utspelar sig i deras miljö (Becner och Moeller 2015).

Frågan är vad som utgör böcker med mångfald? Lawrence (2021) riktar kritik mot förenklade analyser med fokus på att beskriva innehållet, vilket riskerar att spela regressiva krafter i händerna. Lawrence menar att mångfaldsböcker är litteratur som systematiskt undervärderas givet en viss sociopolitisk kontext. Bibliotekarieprofessionens ansvar är således att motverka den tendensen och se till att mångfaldslitteraturen når sina läsare. Det gäller särskilt när läsarna är personer som lever under förtryck. Bibliotekariekåren kan på så vis främja det som kallas informationsrättvisa.

I Sverige finns ingen motsvarande systematisk undersökning av representation och mångfald i litteraturen för barn och unga, i Lawrences mening. Svenska Barnboksinstitutet (SBI) ansvarar för barnämnesordlistan, som är ett index över ämnesord för barn- och ungdomslitteraturen. SBI sammanställer en årlig bokprovning med trender och tendenser i utgivningen. SBI (2023) rapporterar att antalet utgivna ungdomsböcker år 2022 har minskat med 14 procent från året innan, och är således på samma nivå som efter millennieskiftet. Det vill säga tiden innan Harry Potter-böckernas breda genomslag. Vad som har minskat mest är svenska översättningar eftersom unga läser allt mer på engelska. Upp till en fjärdedel av svenska ungdomsböcker är lättläst litteratur, vilket svarar mot ett behov inom målgruppen. Lättlästutgivningen speglar ungdoms-genrerna spänning, fantasy och vardagsnära skildringar. Här märks nu även feelgood, vilket ofta utspelar sig i småstads- eller lantlig miljö. Ungdoms-feelgood kretsar kring EPA-traktorer, kärlek, fritidsnöjen och extraknäck (SBI 2023). Bokprovningen 2022 ger ingen indikation på att ungdomslitteraturen skildrar ungas liv i områden med socioekonomiska utmaningar.

Folkbiblio- tekens roll

En vision för folkbibliotekens arbete med den unga publiken, är att de når ut till och tjänar alla tonåringar i lokalsamhället, oavsett bakgrund, intressen och behov, och oavsett om tonåringarna besöker biblioteket eller inte.

Ett samhälle är uppbyggt av en social infrastruktur där biblioteken ingår. En robust infrastruktur skyddar demokratin och bidrar till ekonomisk utveckling. Öppna folkbibliotek skapades ursprungligen utifrån en önskan om att bygga "palats för folket" (Klinenberg 2018; Dalmer med flera 2022). För ungdomar och unga vuxna erbjuder folkbiblioteken ett stöd i utvecklingen mot självständighet och oberoende. De unga får egna bibliotekskort och tillgång till ett gratis utbud av litteratur, tidskrifter, medier och tjänster som de fritt kan disponera. De lär sig ta ansvar för böcker och annat som tillhör en gemensam allmännytta (Klinenberg 2018). De får tillgång till teknologi för att sköta sina studier och sociala kontakter, och de får underhållning (Dalmer med flera 2022).

Folkbiblioteken bidrar till ett ideal som forskare har kallat *läsar-samhälle*, "ett samhälle som värdesätter läsning och som i sin tur upprätthålls av de fördelar som läsningen ger" (Hilhorst, Lockey och Speight 2018). Läsningen och läsfrämjande satsningar kan enligt deras synsätt transformera samhället till det bättre. Folkbiblioteken och deras verksamhet kan motverka social splittring och främja inkludering, inte minst för dem som har låga inkomster, annan kulturell bakgrund eller talar andra språk än majoriteten (Clark och Akerman 2006; Igarashi 2023).

Folkbiblioteket utgör något mer än sitt bestånd av litteratur, det omfattar en hel verksamhet med program, evenemang med mera. I en genomlysning av programverksamheten på Oslos stadsbibliotek Deichman med filialer, drar Igarashi med flera (2023) slutsatsen att folkbiblioteket motverkar sociala klyftor orsakade av ekonomisk ojämlikhet, sociokulturella faktorer och ojämlik tillgång till digitala teknologier. (Programmen för digital kompetens riktade sig främst till seniorer.) När det gällde programverksamhet och evenemang kopplade till den traditionella biblioteksverksamheten, var verkan på sociala klyftor mer indirekt (Igarashi med flera 2023). Mobila bibliotek

och annan uppsökande verksamhet har en viktig funktion för att nå människor i områden med socioekonomiska utmaningar (Lo och Stark 2021).

Social inkludering av unga

Under de senaste decennierna har barnrättsarbete på global skala tagit stora kliv framåt. Barn och unga upp till 18 år ses i allt högre grad som rättighetsbärare i linje med FN:s konvention om barnets rättigheter. Barnrättskonventionen, eller barnkonventionen som den ibland förkortas till, är sedan 2020 svensk lag. Dessa förändringar i vuxnas syn på barn och ungas rättigheter, både i juridisk mening och i generella attityder, ställer ökade krav på att barn och unga ska göras delaktiga i frågor som berör dem.

En vision för folkbibliotekens arbete med den unga publiken, är att de når ut till och tjänar alla tonåringar i lokalsamhället, oavsett bakgrund, intressen och behov, och oavsett om tonåringarna besöker biblioteket eller inte. Det skriver Braun med flera (2014) i en rapport som publicerats av den amerikanska organisationen Young Adult Library Services Association (YALSA). Bibliotekens traditionella syn på den unga publiken omfattar emellertid främst de tonåringar som redan är läsare och användare av det fysiska biblioteket för fritidsläsning och i studiesyfte. Detta är en självutnämnd grupp av biblioteksbesökare, som sällan inkluderar andra unga, som till exempel icke-läsare, invandrare, minoriteter, hemlösa eller frihetsberövade ungdomar (Braun med flera 2014).

Bibliotekens arbete med ungas delaktighet är enligt YALSA framför allt *biblioteksdriven*. De söker återkoppling från självselekterade tonåringar kring bokbeståndet och biblioteksrummet. Deltagandet sker i formella grupper av unga med förutbestämda aktiviteter som utgår från bibliotekets aktuella tjänster. Det krävs inte mindre än ett paradigmskifte inom biblioteksverksamheten för att unga ska bli delaktiga på riktigt. En informant i studien påpekar: "Libraries used to be grocery stores. Now we need to be kitchens" (Braun med flera 2014 s. 3). Framtidens bibliotek behöver möta upp ungas delaktighet genom vad man kallar partecipatorisk design och aktionsforskning. Deltagandet ska inte begränsas till formella grupper, utan behöver involvera även informella träffar, såväl digitala som fysiska, och riktas till både individer och till grupper. Alla unga behöver uppmuntras att delta i utvecklingen, genomför-

andet och utvärderingen av bibliotekets tjänster och program (Braun med flera 2014 s. 16).

Ungas deltagande på bibliotek

Hur uppger unga själva att de tar del av biblioteken? Agosto (2007) utformade en enkät för 163 tonåringar på folkbibliotek i två olika områden: ett medelklassområde och ett område med större mångfald och lägre inkomstnivåer. Biblioteket uppfyllde tre huvudsakliga funktioner för de unga, som:

1. ingång till information utifrån allmänna, personliga och skolmässiga behov
2. rum för social interaktion eller underhållning, genom både arrangerade och spontana evenemang, samt samspel med andra unga liksom med bibliotekarierna
3. välgörande fysisk plats för tillflykt, för att stödja den lokala samhällsgemenskapen, för personlig utveckling och bildning, för att söka ekonomiskt stöd, för att kunna jobba och tjäna extra pengar.

Ovanstående var särskilt viktigt för unga med små resurser. Biblioteken kan på ett mångsidigt sätt arbeta konkret med att förbättra dessa olika funktioner för att locka unga. Bland annat rekommenderar Agosto att deltidsanställa tonåringar på barn- och ungdoms-avdelningarna.

Delaktighet för en bättre biblioteksmiljö för unga

Forskningsstudier kring bibliotekens involvering av unga har belyst olika exempel på hur biblioteksrummet kan utformas på ett bättre sätt för att passa ungas skilda behov av bland annat socialt umgänge, studier, digital teknik och avkoppling.

I syfte att uppmärksamma goda biblioteksmiljöer för unga, engagerade Agosto med flera (2017) både bibliotekarier och tonåringar att skapa videofilmer om sina respektive miljöer för målgruppen. Video anses ofta vara en metod som är särskilt lämplig för ungas delaktighet. I och med att forskarna själva inte var på plats så blev den deltagande aspekten inte så stark som den kunde ha varit. Resultatet visade i fallande ordning vad som ansågs viktigt för de unga:

1. fysisk bekvämlighet
2. resurser för fritidsläsning, inklusive plats att umgås och att hänga
3. spela spel
4. relevanta programaktiviteter för unga
5. utrymmen för akademiska studier
6. informationsbehov
7. ungas upplevelse av ägarskap av den rumsliga miljön
8. tydlig bibliotekspolicy och marknadsföring (utifrån bibliotekariernas perspektiv).

Erfarenheterna berättar att biblioteken behöver gå unga till mötes för att hitta en egen plats åt dem, åtskild från barnavdelningen och med en mer avslappnad inställning till regler än vuxenavdelningen, bland annat kring medhavd mat och dryck. Inte minst för unga som lever i fattigdom kan det vara betydelsefullt att få ta med sig något att äta. Tonåringarna betonade aktiviteter framför den fysiska miljön, medan bibliotekarierna betonade tvärtom.

Forskarna Bernier med flera (2014) genomförde en surveyundersökning på 762 utvalda bibliotek i USA, med svar från 257 folkbibliotekarier. Syftet var att utforska unga vuxnas delaktighet i att utforma och genomdriva bättre miljöer för dem. Forskarna fann att en liten andel av biblioteken (11 procent) involverade de unga själva. Givet den låga svarsfrekvensen är det troligt att andelen är ännu lägre. Forskarna utgick från ett frågebatteri kring utformningen av miljöer i vad de kallade Youth Participation Index (YPI). Miljöerna som hade utformats tillsammans med unga karakteriserades i fallande ordning av:

1. uppkopplings- och laddningsmöjlighet för egna teknikprylar
2. miljövänliga inslag
3. möjlighet ta med och äta mat på biblioteket
4. ökat deltagande av unga
5. mindre strikta regler
6. en bibliotekarie med särskilda kompetens för unga vuxna.

De bibliotek som skattade högt på YPI kunde även rapportera att de hade förbättrat sin service mot målgruppen. De negativa konsekvenserna var mycket små och alla rörde frågan om att avskärma

ljud. Undersökningen gav inga svar på hur biblioteken i fråga hade gått till väga för att uppnå hög involvering av unga.

Verksamhet för minskande klyftor

För att motverka ekonomisk ojämlikhet höll Deichman-biblioteken i Oslo framför allt skapande workshoppar för barn och unga, eftersom de sannolikt drabbas hårt av en låg inkomstnivå. På biblioteket fick de skapa tillsammans med experter inom teckning, dans, disc jockey-spelning (DJ) eller musikproduktion. Det särskilda ungdomsbiblioteket arrangerade kulturaktiviteter som filmvisning, musik och andra framträdanden. Forskarna observerade att biblioteksverksamheten anpassades till de ekonomiska förutsättningarna i lokalsamhället (Igarashi med flera 2023).

Bland de få forskningsstudier som har gjorts om folkbibliotekens verksamhet och unga, ligger fokus på hur tonåringar använder teknologi på biblioteket, i utbildningssyfte, för sociala kontakter eller underhållning (Dalmer med flera 2022). Ett exempel är satsningen BiblioTech, som är ett fysiskt bibliotek med enbart digitala resurser, och som riktar sig till unga i urbana områden med stor mångfald. Här kan unga använda iMac-datorer, Wi-fi, skrivare, dataspelssystem, studieplatser, e-läsare som Nooks, Kindle Fires och laptops tillgängliga för hemlån. Utgångspunkten är att motverka den digitala klyftan mellan olika grupper i samhället. (Masten med flera 2019).

En jämförande flerfallstudie av bibliotek för unga i Sverige och USA, utförd av de internationella forskarna Ornstein och Reid (2022), undersöker biblioteksverksamheten i respektive land utifrån åtta empiriska teman:

1. ungas ägarskap och känsla av tillhörighet
2. respekt
3. som välkomnande atmosfär
4. utjämning av ojämlikhet i samhället (främst genom att erbjuda en plats åt unga utan resurser som i huvudsak kommer från områden i ytterstaden)
5. följa tonåringarnas intressen
6. flexibilitet (och anpassningsbarhet)
7. personalens roll (som coach, facilitator och neutral vuxen)
8. personal och rekrytering (av breda kompetenser med betydelse för ungas skapande).

Bibliotekarierna på TioTretton och Lava i Stockholm, uppger att de unga, 10–13 respektive 14–25 år, bidrar med input till verksamheten genom:

- brainstorming-sessioner inför att biblioteken skapades
- förslag till projekt, utställningar, konserter etcetera
- förslagslåda
- affischer som inbjuder till förslag kring särskilda ämnen
- evenemangsspecifika omröstningar, till exempel inför en matlagningsworkshop
- gästbok med förfrågningar och rekommendationer
- personalens informella mingel och konversationer med besökarna
- personalens deltagande observationer i mingelinteraktionen.

Tompkins County Public Library (TCPL) i Ithaca, New York, riktar sig till 12–18-åringar och har ungefär motsvarande arbetssätt som det svenska, med den skillnaden att de också har ett rådgivande organ med unga (*Junior Library Advisory Council*). Hur rekryteringen till rådet sker framgår inte av forskningsartikeln. Biblioteket i Ithaca, New York, konstaterar att de inte har lyckats nå ut till svarta afroamerikanska ungdomar, som enligt uppgift inte kände sig lika bekväma på biblioteket som andra grupper.

Bibliotekariers kulturella kompetens

En utforskande surveyundersökning om bibliotekariers arbete med unga, genomfördes i USA av Hughes-Hassell och Stivers (2015). Studien motiverades särskilt av att så kallade youth of color, unga med annan etniskt kulturell bakgrund och hudfärg än det vita normsamhället, ökar demografiskt och förväntas bilda majoriteten av eleverna i amerikanska skolor som drivs i offentlig regi. 87 av ca 330 folk- och skolbibliotekarier svarade på undersökningen, vilket är en låg svarsfrekvens men ändå tillräckligt, enligt forskarna själva. Respondenterna speglade sammansättningen av bibliotekarier inom kåren – majoriteten var kvinnor, vita och ur medelklassen. Det var ett litet antal av respondenterna som självmant lyfte frågor som rör kulturtillhörighet och deras egna kulturella kompetens. Bibliotekariens kulturella kompetens förstås i detta sammanhang (enligt Overalls definition från 2009) som förmågan att erkänna kulturens

roll i sitt eget och andras liv, att lära känna och respektera andras kulturella bakgrunder genom interaktion med individer ur olika språkliga, kulturella och socioekonomiska grupper, samt att integrera deras kultur i tjänsteerbjudanden, arbete och institutioner i syfte att förbättra användarnas liv. Denna slags kompetens griper in på hur man tänker och hur man interagerar med andra, samt vilken insikt man har i lokalsamhället där man verkar. Resultatet av studien visar inte den faktiska verkan av bibliotekariernas arbete, och forskarna följde heller inte upp svaren. Trots studiens begränsningar framträdde bilden av att det finns en medvetenhet bland bibliotekarierna om hur ungas möjligheter att delta i biblioteksverksamheten påverkas av socioekonomiska begränsningar som bristen på pengar, digitala resurser och digital kompetens.

Bland bibliotekarierna saknades emellertid en medvetenhet om att lyfta frågor om kulturell tillhörighet i direkt relation till målgruppen. Forskarna reflekterar kring ifall det bekräftar tidigare studier där bibliotekarier är obekväma eller motvilliga att ta upp frågor om kultur, etnicitet och ras utifrån en föreställning om att man i en liberal demokrati inte gör skillnad mellan människor (Hughes-Hassell och Stivers 2015). En sådan uppfattning blottlägger en motsägelse inom kåren. Å ena sidan är man beredd att tala om att skilda socioekonomiska villkor ger upphov till olika behov. Å andra sidan förväntar man sig inte att sociokulturella skillnader ska göra det, utan man utgår då från att alla människor har samma behov.

Att öppna upp för ungas perspektiv

Baserat på insikterna om läsvanorna bland unga i områden med socioekonomiska utmaningar, presenterar Hughes-Hassel och Rodge (2011) ett antal punkter för att bibliotek, skolor med flera, ska kunna stödja ungas läsning. Här följer ett urval som är relevant för folkbiblioteken och bibliotekspersonalen.

- Tala med de unga! Ta reda på deras läsintressen och var öppen för nya ämnen och teman, med mera.
- Var passionerad i kärleken till läsning. Visa upp vad du läser just nu och berätta om dina läspraktiker och val av litteratur i olika situationer.
- Uppmuntra sommar- och lovläsning. Öka tillgången till böcker och annat läsmaterial i områden med socioekonomiska

utmaningar. Låt biblioteken vara öppna – sammanställ läspaket och be mecenater om stöd till bokgåvor. Bilda bokklubbar med ungdomar, och skapa program där unga får interagera med författarna som kan berätta om sina liv och introducera de unga i skrivprocessen

- Förse unga med läsmaterial som de föredrar. Visuella genrer är populära bland unga – serier, manga, serieromaner. Det kan vara tidskrifter, och särskilt sådana som riktar sig till målgrupper med olika etniska bakgrunder. (Författarna nämner bland andra *Black Beat*, *Teen en Español*, *Urban Latino*, *XXL* i en amerikansk kontext).
- Respektera ungas kultur och kulturarv. Låt beståndet av litteratur spegla ungas livsvärld – satsa på samtida böcker som utspelar sig i en mång- eller interkulturell kontext. Sådana berättelser kan utmana stereotypa förväntningar kring personer som lever i områden med socioekonomiska utmaningar. Satsa på läsmaterial på de ungas förstaspråk – det kan dels nå de unga och dels öppna för samtal kring läsningen med föräldrar som kanske inte ännu talar något annat språk.

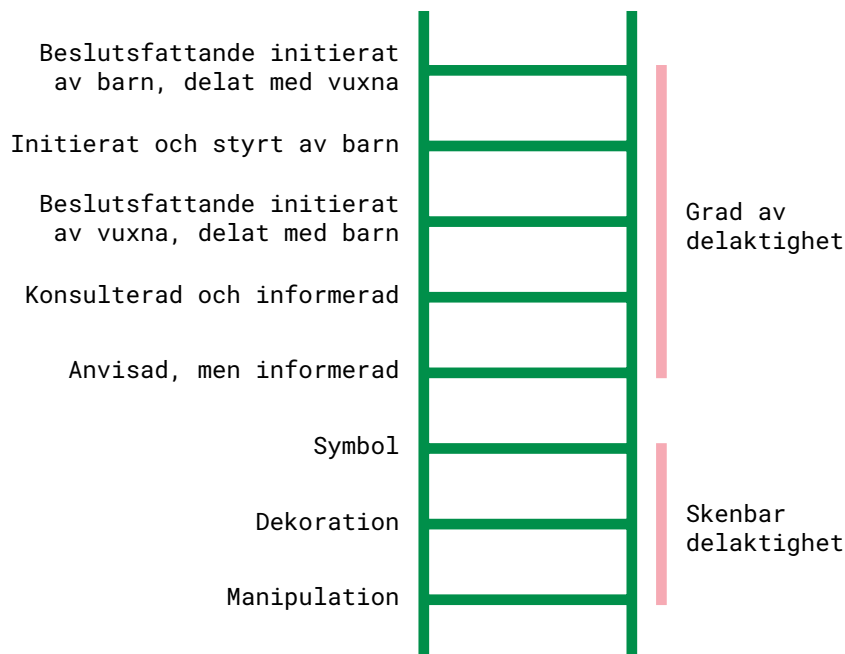
Metoder och modeller för ungas delaktighet

En populär metod bland yrkesverksamma bibliotekarier är så kallad *user experience* (UX). Det är ett paraplybegrepp för etnografiska metoder, användarstudier och tjänstedesign (Priestner och Borg 2016). Metoden kan ibland ses i kombination med workshoppar i *design thinking* (Ideo 2015). Dessa metoder använder man för det mesta för att uppmärksamma hur användare reagerar på intryck och för att få fram idéer på olika slags lösningar i den tjänst man erbjuder. Även om metoderna kan involvera unga att delta och interagera på olika sätt, har de ett tydligt biblioteksperspektiv, som ger unga en förutbestämd roll som undersökningsobjekt eller idégivare.

En särskild modell för barn och ungas delaktighet tas upp i arbetsgivarorganisationen SKR:s rapport *Delaktighetstrappan och liknande modeller* (2023). Modellen kallas *Harts delaktighetsstege för ungas inflytande*, och togs fram av Roger Hart 1997. Den kan användas dels som grund för att kommunicera kring ungas delaktighet och initiativ, dels som ett verktyg för utvärdering. Ett flertal kommuner använder modellen i arbetet med barnrättsfrågor. En fördel är att den också tar upp ungas egen initiativkraft. Modellen

omfattar åtta steg av vilka de fem högsta betecknar delaktighet i ökande grad. De tre lägsta stegen betecknar skenbar delaktighet.

Figur 2. Harts delaktighetsstege för ungas inflytande



Källa: Sveriges Kommuner och Regioner, 2023.

1. På första steget, *manipulation*, använder vuxenvärlden unga för att rättfärdiga en aktivitet under falska förespeglingar om att inspirationen kommer från de unga.
2. På andra steget, *dekoration*, används unga för att indirekt understödja en redan bestämd aktivitet, dock utan falska förespeglingar.
3. På tredje steget ger man *symboliskt* sken av att unga har inflytande och delaktighet, men utan att det stämmer i praktiken.
4. På fjärde steget, *anvisad men informerad*, tilldelas de unga en bestämd och avgränsad roll samt får information och motiveringar
5. På femte steget, *konsulterad och informerad*, får unga information om projektet och situationen samt får möjlighet

att yttra sig. Dock kvarstår makten hos vuxenvärlden, som håller de unga informerade om hur deras input används och förvaltas i beslutsprocessen.

6. På sjätte steget har vuxenvärlden initiativkraften till aktiviteten, samtidigt som besluten tas tillsammans med de unga.
7. På sjunde steget tar unga egna initiativ och styr över beslut och genomförande med vuxna i rollen som stödjare vid behov.
8. På åttonde steget tar unga initiativet, samtidigt som genomförandet sker tillsammans med vuxna, vars erfarenheter tas till vara när de unga får större makt.

Det råder enligt SKR viss oenighet bland modellens användare, kring om det sjunde eller det åttonde steget utgör den högsta graden av delaktighet. Valet beror på om målet är att unga ska agera självständigt, eller om det är att skapa en konstruktiv samverkan mellan unga och vuxenvärlden. Båda målen är värdefulla, och valet mellan dem kan därför skapa spännande diskussioner om olika värderingar och målsättningar.

Harts modell omfattar emellertid inget om hur unga rekryteras till delaktighet och inflytande. Modellen *Demokratikuben* som är skapad av Archon Fung 2006, nämns också av SKR (2023). Modellen innehåller rekrytering som en egen dimension, jämte kommunikation och grad av inflytande. Rekryteringen handlar om vem som har möjlighet att delta och i vilken roll. Deltagandet spänner från expertförvaltningen med specialistkompetens, till den breda offentliga sfären, det vill säga att alla som vill får delta (SKR 2023). Modellen tar inte upp hur man kan säkerställa representation av olika grupper, som till exempel unga.

Deltagande forskningsmetoder

Delaktighetsarbete med unga tar sin utgångspunkt i att unga är kompetenta och kan bidra med kunskap, i synnerhet inom frågor som berör dem. Detta antagande utgör även grunden i deltagande forskningsmetoder med barn och unga inom samhällsvetenskaplig och socialvetenskaplig forskning. Deltagande forskningsmetoder utgörs av perspektiv som handlar om att utmana maktrelationer i forskning, där forskaren befinner sig i en maktposition gentemot den eller de som man forskar "på". På senare år har perspektiv som *youth participatory action research* (YPAR) vuxit fram, där specifikt

**”Biblioteken
behöver gå
unga till mötes
för att hitta en
egen plats åt
dem”**

unga är i fokus (Voight och Velez 2018; Hendrix-Soto 2021). I en svenskspråkig kontext förekommer bland annat begreppen medforskning (Sandin 2021), deltagande forskning (Gruber, Gustafsson och Sköld 2023) och aktionsforskning (Elvstrand och Lago 2022). I deltagande forskning är forskningsdeltagarna inte enbart producer av data, utan även delaktiga i hur och varför något berättas (Aldridge 2015 s. 126). Det innebär att man kan göra deltagarna delaktiga även i analysen av empiriskt material, till exempel genom att de får reflektera över sin egen medverkan. Dessa metoder kan skapa förändring på såväl individuell som strukturell nivå, menar Aldridge (Aldridge 2015 s. 133).

Rätten att inte delta

En grundläggande etisk princip inom all forskning är att forskningsdeltagare ska samtycka till att delta i forskningen, och har rätt att dra tillbaka sitt samtycke när som helst under studien. Till synes motsägelsefullt, kan deltagande forskning med barn och unga innebära att på ett lyhört vis även möjliggöra icke-deltagande. I en studie som syftade till att undersöka inflytande hos barn i åldern 8–12 år med någon typ av insats från socialtjänsten, klargjorde forskarna tydligt inför varje intervjutillfälle att de deltagande barnen inte behövde svara på frågorna om de inte ville. Barnen hade även möjlighet att själva stänga av bandspelaren när de ville (Thomas och O’Kane 1998 s. 339). Forskarna lyfter i artikeln olika strategier för att anpassa kommunikationen till barns individuella behov, till exempel genom att använda sig av såväl verbala som icke-verbala verktyg som att rita (Thomas och O’Kane 1998 s. 342). När deltagare ges möjlighet att uttrycka sig på olika sätt i muntlig, textuell och visuell form, kan egna former av narrativskapande växa fram (Aldridge 2015 s. 122). Rätten för unga att inte delta, och att delta utifrån sina egna förutsättningar, är med andra ord central för att möjliggöra deltagande.

Kompensation för ungas deltagande

Inom deltagande forskning finns olika perspektiv på om, och på vilka sätt deltagande personer ska kompenseras ekonomiskt för sina insatser. Frågan gäller även för läsfrämjande arbete på bibliotek och i andra sammanhang. I en litteraturöversikt som fokuserar på etiska frågor inom deltagande forskning med unga, beskriver

författarna ekonomisk kompensation som en av de mer omstridda frågorna inom forskningsfältet (Cullen och Walsh 2020 s. 382). Sandin (2021) använder i sin avhandling deltagande forskningsmetoder med unga, och resonerar kring att vuxna ofta antar att barn och unga ska ställa upp utan kompensation (Sandin 2021 s. 109). I Sandins studie fick de unga medforskarna biocheckar som tack för sin medverkan, och erbjöds busskort om de hade svårt att ta sig till forskningstillfällena på annat sätt. Andra sätt att belöna medforskarna för deras deltagande nämns också, som till exempel att göra sociala aktiviteter tillsammans.

Även om det inte råder konsensus kring frågan om ekonomisk kompensation till unga deltagare inom forskningen, innebär projekt med unga alltid att de vuxna som förfogar över resurserna behöver ta ställning till omfördelning eller särskild budgetering. Utanför forskningens värld, finns det exempel på satsningar inom svenska kommuner, där en grupp unga får bestämma över hur en summa pengar ska användas till projekt i lokalsamhället. Det finns även exempel där unga enskilt eller i grupp, får söka pengar för att genomföra ett kulturevenemang (se Göteborgs Stad 2023; Järfälla Kommun 2023). Etablerade satsningar inom bibliotekssektorn, som sommarjobbade läsambassadörer (Sjunnesson och Westerberg 2023), utgår från att unga har en avlönad och tidsbegränsad tjänst. Där blir utmaningen snarare *hur* man kan formulera ungas delaktighet och inflytande i uppdraget.

Rekommendationen i YALSA-rapporten (Braun med flera 2014) för bibliotekens policyer för arbetet med unga, är att erbjuda flexibla och sammankopplade tjänster *för och med* tonåringar. Både individer och grupper, oavsett var tonåringar befinner sig. Med andra ord inte bara för de självselekterade unga som redan uppsöker biblioteken. För att policyerna ska kunna anpassas till förändringar i både de formella och informella lärmiljöerna, bör de vara enkla att uppdatera. Unga ska involveras på flera och konstruktiva sätt i lärmiljöerna – för att skapa, sammankoppla och samarbeta. I en digital miljö är samarbete och lärande normen och inte ett undantag (Braun med flera 2014 s. 17).

Avslutande ord

Genom att vända perspektivet på unga och unga vuxna i områden med socioekonomiska utmaningar – från ett passivt bristperspektiv till ett aktivt deltagandeperspektiv – kan läsningen ge unga bland annat ökad självkänsla. Det är viktigt för att unga ska kunna uttrycka sig och sin individualitet, och samtidigt känna sig sammankopplade med världen i vilken vi alla lever.

Det här avsnittet belyser några centrala teman och resultat, samt pekar ut några områden där det behövs ytterligare kunskap.

Inre läsmotivation räcker inte

Inom gruppen unga i områden med socioekonomiska utmaningar, finns en lägre andel personer som drivs av *inre motivation* att läsa. Argumenten för läsningens effekter för ökad självinsikt, kreativitet och fantasi, utgår vanligen från dem som redan är aktiva läsare. Men unga som inte ännu ser sig som läsare behöver mer stöd för att förstå vilken konkret och praktisk betydelse läsningen kan ge dem över tid.

Framtida möjligheter till läsfrämjande metoder för gruppen unga och unga vuxna i områden med socioekonomiska utmaningar, behöver i högre utsträckning än tidigare ta till vara på ungas *yttre motivation*. Det behövs en tydlig målbild, konkreta krav, attraktiva belöningar samt större erkänsla för deras arbete och framgångar. Aktiviteter som ger ekonomisk ersättning kan vara berättigade för att unga ska bli mer självförsörjande, och särskilt i kombination med till exempel bokgåvor. De unga som inte motiveras av inre faktorer, behöver få tydligare förklaringar till varför det är viktigt med läsning, och vilken verklig nytta läsningen kan ge dem i livet.

Därutöver kan framtida metoder utveckla en *interaktiv motivation* bland unga, genom att skapa sociala aktiviteter kring läsning och litteratur. Aktiviteter som i sig väcker intresse, glädje och en känsla av mening. Genom läsecirklar, shared reading, eller workshoppar för berättande, språkutveckling och digital kompetens, kan hela grupper av unga uppleva ett lyft. Socialt läsande, socialt lärande och praktikgemenskaper, utgör grunderna för att utveckla läsning i

ett sammanhang. Interaktiv motivation belyser också samverkan mellan de unga och olika aktörer och intressenter, vilket är en viktig faktor som utvecklas nedan i termer av delaktighet och deltagande.

Andra lämpliga metoder med goda resultat, kan vara *läsande förebilder*, som unga kan identifiera sig med. Kändisar och idrottare väcker ungas läsintresse och är centrala förebilder. Förebildernas framgång tycks vara en viktig aspekt. Även ungdomarna själva kan lyftas fram som förebilder för andra, såväl för jämnåriga som för mindre barn, till exempel genom högläsning och boktips. På så vis kan unga utveckla en självkänsla i fråga om sin språkförmåga, litteracitet och läsning – en självkänsla som kan inspirera andra.

Litteraturen för unga kan i sig lyfta fram viktiga förebilder att identifiera sig med. Det är därför angeläget att unga och unga vuxna i områden med socioekonomiska utmaningar, skildras och representeras i ungdomslitteraturens olika genrer. Men då inte enbart i form av negativa erfarenheter eller i rentav destruktiva miljöer, utan även med vardagliga glädjeämnen och hoppfulla skildringar som upplevs vara autentiska.

Metoder kan även användas för att bättre svara mot ungas olika *informationsbehov*, som till stor del handlar om deras jagutveckling i olika roller och funktioner. Genom att tillgodose ungas olika informationsbehov genom skilda sorters läsning (facklitteratur, digitala källor etcetera), kan man på längre sikt bygga läsintresse, förbättra läsattityder och skapa förutsättningar för ökad inre läs-motivation. På så sätt kan unga individer med tiden bli mer själv-gående och öppna läsare.

Bibliotekspersonalens möjligheter

Folkbiblioteken har en unik institutionell möjlighet att motverka klyftor och främja inkludering i samhället och i demokratin. Eftersom långt ifrån alla unga och unga vuxna kommer till biblioteken, kan det finnas behov av mer uppsökande verksamhet. Exempelvis har internationell forskning dokumenterat att bokbussar kan användas i områden med socioekonomiska utmaningar, för större social inkludering av olika grupper. I särskilt utsatta områden, där det kan finnas en misstro gentemot så kallade blåljusfordon, kan bokbussar istället bidra till en positiv bild av samhällets mobila resurser. Bokbussar kan både användas för regelbundna turer och för *intervention* på lokala platser där unga vistas, till exempel på fotbollsplaner, sport-

och simhallar och stränder. Det finns visst stöd i forskningen att intervention som metod för ökat deltagande kan ge goda resultat i fråga om läsattityder och läsvanor. Intervention kan till exempel innebära en så kallad "bokattack" i ett oväntat sammanhang, ett studiebesök på ett bibliotek, eller annan aktivitet som gjuts in i ett relevant sammanhang.

En förutsättning för att unga och unga vuxna med begränsade socioekonomiska resurser, ska såväl tillägna sig läsförmåga som utveckla sin läsning över tid, är emellertid att se bortom den tryckta boken. En gemensam faktor i forskningen är att läsmotivationen och läsmaterialen skiljer sig åt bland unga som inte självmant ägnar sig åt läsning. Målgruppen behöver läsmaterial i olika slags medier och format. Ett *vidgat textbegrepp*, det vill säga en utvidgad betydelse av vad som kan räknas som text att läsa, innebär samtidigt att omtolka ungas litteraciteter i fråga om läs- och informationspraktiker. Överhuvudtaget kan flerspråkighet behöva lyftas fram – inte som en begränsning hos unga och unga vuxna, utan som en resurs.

Betydelsen av ett deltagande perspektiv

All offentlig förvaltning bär ett ansvar för medborgarnas delaktighet, och inte minst för unga. Det kan vara värdefullt för biblioteken att låta sig inspireras av *deltagande forskning* i dess olika varianter, där unga från områden med socioekonomiska utmaningar intar rollen som *medforskare*. På så vis behöver folkbibliotekarierna inte ha färdiga svar på förhand, utan kan öppet utforska såväl problemställningar som lösningar och aktiviteter tillsammans med de unga. Läsfrämjandearbetet kan inledas med relationsbyggande, för att därefter riktas in mot de lokala förutsättningarna och behoven, vilka kan skifta över tid. På vissa håll arbetar myndigheter och annan offentlig verksamhet till exempel med *ungdomsråd*.

Ansatsen kring deltagande skulle också kunna prägla arbetet kring ungas flerspråkighet. Bibliotekspersonalen behöver alltså inte själv kunna tala allas olika språk för att kunna utforska betydelsen av språkförmåga, läsning och berättande, tillsammans med de unga. Här kan det utvecklas en ömsesidighet och gemenskap, där var och en bidrar till läsandet och lärandet efter förmåga. Ett förslag som forskningen ger biblioteken är att anställa unga för arbete på barn- och ungdomsavdelningarna. Förslaget passar väl in på frågor om unga som läsande förebilder. Relationen mellan unga och biblio-

**”Litteraturen
för unga kan
i sig lyfta
fram viktiga
förebilder att
identifiera sig
med”**

tekspersonalen blir då kollegial på ett sätt som kan verka stärkande för relationerna. När det gäller utbildningen till bibliotekarie och utvecklingen av kulturell kompetens, reflekterar Hughes-Hassell och Stivers (2015) kring värdet av en "kulturell pedagogik" för bibliotekariestudenter, som validerar olika kulturella och språkliga bakgrunder som en tillgång, och inte som ett hinder.⁶

Modellerna för ungas deltagande, som till exempel *delaktighetsstegen*, kan användas för att särskilja genuint deltagande från skenbar delaktighet. Vad som utgör den högsta formen av delaktighet – självständighet eller partnerskap med vuxna – kan med fördel bestämmas i dialog med de unga, och anpassas efter situationen.

Mer kunskap behövs

För framtida forskning om situationen för unga i områden med socioekonomiska utmaningar, kan det vara fruktbart att anlägga ett så kallat socio-spatialt perspektiv på litteracitet (Mills 2016). Den digitala utvecklingen, med nya medier och digitala verktyg, kommer inte att ensamt kunna motverka den socioekonomiska segregeringen. Tvärtom tycks geografiska faktorer fortsatt spela en viktigare roll.

Det behövs fler studier kring hur unga i områden med socioekonomiska utmaningar själva ger uttryck för sina läsvanor, sin läsmotivation och dess begränsningar. Dels för att utveckla kunskapsläget, dels för att undvika etnocentriska felslut.

Det är överlag en brist att frågor om mångfald och representation inte ingår med större systematik och kritisk granskning, i den svenska statistiken och analysen av barn- och ungdomslitteraturen. Inte minst mot bakgrund av att Sverige också utmärker sig bland europeiska länder, genom sämre sysselsättning och socioekonomiska villkor för grupper som har ett synligt ursprung utanför Sverige. Frågan är av kulturpolitiskt intresse, liksom av betydelse för bibliotekariekårens arbete för läsfrämjande.

Avslutningsvis

Ingen ensam aktör kan bära upp eller försvara läsningens ställning i samhället. Läsning är beroende av ett slags infrastruktur och ett litterärt system. Tillgång till litteratur bygger på samverkande insat-

6. På Bibliotekarieprogrammet på Södertörns högskola ingår exempelvis "interkulturell pedagogik" under tredje terminens kurs Bibliotek, pedagogik och kommunikation.

ser mellan civilsamhälle, näringsliv, stat och kommuner (Nordlund och Svedjedal 2020). Landskapet för litteratursamhället på lokal och regional nivå, får idag stöd på både fysiska och digitala sätt, och aktörerna kan med fördel sätta litteraturen i relation till andra lokala konstformer, för att skapa nya ingångar till läsning (Schultz Nybacka 2017).

Genom att vända perspektivet på unga och unga vuxna i områden med socioekonomiska utmaningar – från ett passivt bristperspektiv till ett aktivt deltagandeperspektiv – kan läsningen ge unga ökad självkänsla, ökad motivation att lära och utvecklas, samt fördjupad språkförmåga och kommunikation med andra. Det är viktigt för att unga ska kunna uttrycka sig och sin individualitet, och samtidigt känna sig sammankopplade med världen i vilken vi alla lever.

Ytterligare rapporter inom området från Kulturrådet

För att arbeta läsfrämjande behöver arbetet bygga både på forskningsresultat och på kunskap om vad som sker i praktiken. Utöver den här kunskapsöversikten med utgångspunkt i forskningsresultat, har Kulturrådet med stöd av Läsrådet, även publicerat ett kunskapsunderlag med utgångspunkt i beprövade erfarenheter och metoder från olika praktiker. Den har titeln "Stärk läsning för unga. Om att läsfrämja för och med unga i områden med socioekonomiska utmaningar".

Referens- lista

- Agosto, D. och Hughes-Hassell, S. (2006). Toward a Model of the Everyday Life Information Needs of Urban Teenagers, Part 2: Empirical Model. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 57(11). s. 1 418–1 426.
- Agosto, D.E., Pacheco Bell, J., Bernier, A. & Kuhlmann, M. (2015). 'This is our Library, and it's a Pretty Cool Place': A User-Centered Study of Public Library YA Spaces. *Public Library Quarterly*, 34(1). s. 23–43.
- Agosto, D.E. (2022). Reflections on adolescent literacy as socio-cultural practice. *Information and Learning Sciences*.123(11/12). s. 723–737.
- Aldridge, J. (2015). *Participatory Research: Working with vulnerable groups in research and practice*. Bristol: Bristol University Press.
- Alvesson, M. och Kärreman, D. (2019). Motivation i organisationer – personalkoncept och drivkrafter. *Organisationer, ledning och processer*. (red. Mats Alvesson och Stefan Sveningsson) Tredje uppl. Lund: Studentlitteratur, s. 297–320.
- Appleyard, J.A (1991). *Becoming a Reader. The Experience of Fiction from Childhood to Adulthood*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Becner, K och Moeller, R.A. (2015). What, Why, and How They Read. Reading Preferences and Patterns of Rural Young Adults. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 59(3). 299–307.
- Behtoui, A. (2022). Självkategoriseringarnas problematik & den officiella mätningen av "ras" och "etnicitet". *Att mäta rasism*.

- (red. Edda Manga, Mattias Gardell, Alireza Behtoui, René León Rosales och Alexander Ekelund). Norsborg: Mångkulturellt centrum, s. 86–105.
- Berghner, D. och Enell, S. (2018). *Ungdomars och unga vuxnas levnadsvillkor i Sverige: En kunskapsöversikt med fokus på ojämlikhet*. Stockholm: Forte.
- Bernier, A., Males, M. och Rickman, C (2014). "It Is Silly to Hide Your Most Active Patrons": Exploring User Participation of Library Space Designs for Young Adults in the United States. *Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 165–182. <https://doi.org/10.1086/675330>.
- Braun, L. W., Hartman, M. L., Hughes-Hassell, S. Kumasi, K. (2014). *The Future of Library Services for and with Teens: A Call to Action*. Young Adult Library Services Association, Institute of Museum and Library Services.
- Buchanan, S. och Tuckerman, L. (2016). The Information Behaviours of Disadvantaged and Disengaged adolescents. *Journal of Documentation*, 72(3). s. 527–548.
- Clark, C. och Akerman, R. (2006). *Social inclusion and reading – an exploration*. London: National Literacy Trust.
- Clark, C. och Douglas, J. (2011). *Young People's Reading and Writing. An in-depth study focusing on enjoyment, behaviour, attitudes and attainment*. London: National Literacy Trust.
- Conradi, K., Gee Jang, B., McKenna, M. C. (2014). Motivation Terminology in Reading Research: A Conceptual Review, *Educational Psychology Review*. 26: 127–164.
- Cullen, O. och Walsh, C.A. (2020). A Narrative Review of Ethical Issues in Participatory Research with Young People. *YOUNG* 28 (4). s. 363–86.
- Dalmer, N., P. McKenzie, P. Rothbauer, E. Martin-Yeboah, och K. Oswald. (2022). "Palaces for the People": Mapping Public Libraries' Capacity for Social Connection and Inclusion. Social Sciences and Humanities Research Council (SSHRC).

- Duncan, S. (2013). Understanding Reading for Pleasure for Emerging Adult Readers. National Research and Development Centre for Adult Literacy and Numeracy. London: NRDC Institute of Education.
- Egan Cunningham, K., Cappiello M.A., Thulin Dawes, E., Enriquez, G. (2021). The Pitfalls and Potential of Anthropomorphism in Children's Literature (red. Thomas Hyry m.fl.) *Animals Are Us: Anthropomorphism in Children's Literature: Celebrating the Peter J. Solomon Collection*. Cambridge: Houghton Library, s. 17–28.
- Elvstrand, H., och Lago, L., (2022). Elevers delaktighet: ett sätt att utmana och utveckla aktionsforskning i skolan? *Forskning Og Forandring* 5 (1). s. 25–45.
- FRA, *European Union Agency for Fundamental Rights* (2023). *Being black in the EU – experiences of people of African descent. EU survey on immigrants and descendants of immigrants*. Wien: European Agency for Fundamental Rights.
- Fälth, L., Norström, T., Andersson, U. B., Gustafsson, S. (2019). An intervention study to prevent 'summer reading loss' in a socio-economically disadvantaged area with second language learners. *Nordic Journal of Literacy Research*, 5(3). s. 10–23.
- Gruber, S., Gustafsson K., och Sköld J., (2023). Förord: Deltagande forskning i socialt arbete. *Socialvetenskaplig Tidskrift* 29 (3–4). s. 259–68.
- Guthrie, J.T., Coddington, C.S., Wigfield, A. (2009). Profiles of Motivation for Reading Among African American and Caucasian Students. *Journal of Literacy Research*, 41(3). s. 317–353.
- Hedemark, Å och Lindberg, J. (2018). Babies, bodies, and books: librarians' work for early literacy. *Library Trends*, 66(4). s. 422–441.
- Hedemark, Å. (2020). Authenticity Matters: The Reading Practices of Swedish Young Adults and Their Views of Public Libraries, *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 26:1–2, s. 76–90.

- Hendrix-Soto, A. (2021). Reading School: Critical Literacies of the Youth Equity Agents. *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 64 (6): 633–43. <https://doi.org/10.1002/jaal.1153>.
- Hilhorst, S. Lockey, A. och Speight, T. (2018). *A Society of Readers*. London: Demos.
- Hughes-Hassell, S. och Rodge, P. (2007). The Leisure Reading Habits of Urban Adolescents. *Journal of Adolescent och Adult Literacy*, 51(1). s. 22–33.
- Hughes-Hassell, S. och Stivers, J. (2015). Examining Youth Services Librarians' Perceptions of Cultural Knowledge as an Integral Part of Their Professional Practice. *School Libraries Worldwide*, 21(1). s. 121–136.
- Howard, V. (2011). The importance of pleasure reading in the lives of young teens: Self-identification, self-construction and self-awareness. *Journal of Librarianship and Information Science*, 43(1). s. 46–55.
- Ideo (2015). Design thinking för bibliotek. *En verktygslåda för användarorienterad design*. Svensk översättning. Region Dalarna.
- Igarashi, T. Koizumi, M. och Johnston, J. (2023). Public Library Programming and Events for Overcoming Social Divisions. *Libri*. 73(4): s. 345–354.
- Jupp, T.C., Roberts, C. och Cook-Gumperz, J. (1982). Language and disadvantage: the hidden process. *Language and Social Identity*. (red. John J Gumperz). Studies in Interactional Sociolinguistics. 2. Cambridge: Cambridge University Press, s. 232–256.
- Kendall, M. (2020). *Hood Feminism. Notes from the Women White Feminist Forgot*. London & Dublin: Bloomsbury.
- Kungliga biblioteket (2017). *Migration och språklig mångfald. Bibliotekens roll i det flerspråkiga samhället*. Nationell biblioteksstrategi. Stockholm: Kungliga Biblioteket.
- Kulturrådet (2023). *Nuläge om barns och ungas läsning – med samverkan i fokus*. <https://www.kulturradet.se/publikationer/nulage-om-barns-och-ungas-lasning/>

- Kulturrådet (2024). *Stärk läsning för unga. Om att läsfrämja för och med unga i områden med socioekonomiska utmaningar*. Stockholm: Kulturrådet.
- La Rosa, L-S., och Lehtimäki, A-V. (2021). Absorbing narratives and Motivation to Read. A mode-effect study on young readers, *Scientific Study of Literature*, 11(1). p. 74–107.
- Lawrence, E.E. (2021). The trouble with diverse books, part II: an informational pragmatic analysis. *Journal of Documentation*, 77(1).181–197.
- Levy, R., Little, S., Clough, P., Nutbrown, C., Bishop, J., Lamb, T., Yamada-Rice, D. (2014). Attitudes to Reading and Writing and their Links with Social Mobility 1914–2014. An Evidence Review Commissioned by Booktrust. School of Education, The University of Sheffield.
- Loh, C.E., och Sun, B. (2019). "I'd Still Prefer to Read the Hard Copy": Adolescents' Print and Digital Reading Habits. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 62(6). s. 663–672.
- Lo, P. och Stark, A. (2021). Examining the relationship between social inclusion and mobile libraries in the age of Internet connectivity: A qualitative study of mobile libraries around the globe. *Journal of Librarianship and Information Science*, 53(2). s. 245–270.
- Mabee, S.H. och Fancher, S.E. (2020). Curiosity is a luxury of the financially secure: the affective thresholds of information literacy, *Library Trends*, 68(3). s. 482–505.
- Masten, K., Mobley-Sellers, T., Sailors, M., Pickett, A., Siller, M., Garcia-Alvarado, S., Whitlock, T. (2019). The First All-Digital Library Space: The Effectiveness of BiblioTech's Services for Urban Youth. *Journal of Research on Libraries and Young Adults*, 9(2). s. 1–21.
- McMullan, T. och Sutherland, J. (2020). Developing Motivated Adolescent Readers and Enhancing Student Voice, Using Action Research in Disadvantaged Contexts. *London Review of Education* 18 (3). s. 495–510.

- Mendive, S., Lissi, M. R., Bakeman, R., Reyes, A. (2017). Beyond Mother Education: Maternal Practices as Predictors of Early Literacy Development in Chilean Children from Low-SES Households, *Early Education and Development*, 28:2, s. 167–181.
- Meyers, E. (1999). The Coolness Factor: Ten Libraries Listen to Youth. *American Libraries*, 30(10). s. 42–45.
- Mills, K.A. (2016). *Literacy Theories for the Digital Age. Social, Critical, Multimodal, Spatial, Material and Sensory Lenses*. New Perspectives on Language and Education, nr. 45, Bristol, Buffalo & Toronto: Multilingual Matters.
- Mills, K.A., Unsworth, L. och Scholes, L. (2023). *Literacy for Digital Futures: Mind, Body and Text*. New York & London: Routledge.
- Myndigheten för Kulturanalys (2023). *Att bredda deltagandet i kulturlivet: Hinder och möjligheter*. Rapport 2023:2, Göteborg.
- Myndigheten för Ungdoms- och civilsamhällsfrågor (2022a). *Ung idag 2002. Ungas försörjning och ekonomiska levnadsvillkor*. Växjö: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor.
- Myndigheten för Ungdoms- och civilsamhällsfrågor (2022b). *Ett liv som andras – om ungas ekonomiska utsatthet*. Växjö: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor.
- Nordlund, A. och Svedjedal, J. (2020). *Läsandets årsringar: rapport och reflektioner om läsningens aktuella tillstånd i Sverige*. Stockholm: Svenska Förläggareföreningen.
- Ornstein, E. och Reid, P. (2022). 'Talk to them like they're people': A cross-cultural comparison of teen-centred approaches in public library services. *Journal of Librarianship and Information Science*, 54(3) s. 451–468.
- Pace, A., Luo, R., Hirsh-Pasek, K., Michnick Golinkoff, R. (2017). Identifying Pathways Between Socioeconomic Status and Language Development. *Annu. Rev. Linguist.* nr. 3, s. 285–308.
- Peters, B., Martinez, M., Spicer, S. (2019). Free Book, More Reading? Assessing the Impact of a Free Book Collaboration. *Children and Libraries*, s. 35–37.

- Pilerot, O och Hultgren, F. (2016). Folkbibliotekens arbete för och med nyanlända: om förändring, svårigheter och inspirerande utmaningar: Delrapport. Borås: Sektionen för Biblioteks- och informationsvetenskap.
- Pilerot, O. och Lindberg, J. (2018). *Sen går jag hem när det stänger. En studie av nyanländas biblioteksanvändning*. Uppsala: Regionbibliotek Uppsala.
- Priestner, A. och Borg, M. (red.) (2016). *User experience in libraries: applying ethnography and human-centred design*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Regeringens skrivelse. 2020/21:95. *Barns och ungas läsning*.
- Regeringens skrivelse. 2020/21:105. *Ungdomspolitisk skrivelse*.
- Sandel, M. (2014). *Vad som inte kan köpas för pengar. Marknadens moraliska gränser*. (Svensk översättning av Henrik Gundenäs), Göteborg: Daidalos.
- Sandin, A.S. (2021). *Var(a) snäll och gilla: medforskning med unga om identitet och sociala medier*. Diss. Borås: Högskolan i Borås, 2021. Borås.
- Schultz Nybacka, P. (2005). *Människans väg till boken – en studie om böcker och läsande efter bokmomssänkningen. Slutrapport till bokpriskommissionen och projektet Bookonomy*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Schultz Nybacka, P. (2011). *Bookonomy. The Consumption Practice and Value of Book Reading*. Stockholm: Stockholm University.
- Schultz Nybacka, P. (2017). *Samhälle och litteratur på regional nivå*. Uppsala: Region Uppsala.
- Schultz Nybacka, P. (2022). *Arbete och fritid pågår. Om gårdagens och morgondagens arbetsplatsbibliotek*. Uppsala: Region Uppsala
- SFS 2018:1197. Lag om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.
- Svensson, C. (1989). *Barns och ungdomars läsning. Problem-översikt och förslag till forskning*. Linköping: Tema Kommunikation.

- Sveriges Kommuner och Regioner (2023). *Delaktighetstrappan och liknande modeller*. Stockholm.
- The Reading Agency, m.fl. (2016). *Reading outcomes framework toolkit: A toolkit to help you understand, demonstrate and improve the impact of your activities to encourage reading for pleasure and empowerment*. London: The Reading Agency.
- Thomas, N. och O’Kane, C. (1998). The Ethics of Participatory Research with Children. *Children & Society* 12 (5): s. 336–48.
- Tveit, Å.K. (2012). Reading Habits and Library Use Among Young Adults, *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 18(2). s. 85–104.
- Voight, A., och Velez, V. (2018). Youth Participatory Action Research in the High School Curriculum: Education Outcomes for Student Participants in a District-Wide Initiative. *Journal of Research on Educational Effectiveness* 11 (3): s. 433–51.
- Wedin, Å. (2018). *Språkande i förskolan och grundskolans tidigare år*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.

Elektroniska referenser

- Boverket (2021). *Segregationsbarometern*. <https://segregationsbarometern.boverket.se/analys/segregationen-i-sverige-har-okat/> [2024-01-07]
- Cooperative Children’s Book Center (2020). *The Numbers Are In: 2019 CCBC Diversity Statistics*. <http://ccblogc.blogspot.com/2020/06/the-numbers-are-in-2019-ccbc-diversity.html> [2024-04-08]
- Göteborgs Stad (2023). *En Snabb Slant - För Dig 18–25 År*. <https://goteborg.se/wps/portal/enhetssida/kulturstod/ekonomiskt-stod/olika-stod/en-snabb-slant---for-dig-18-25-ar>. [2023-12-20]
- Järfälla kommun (2023). *250K - Ung Demokrati*. <https://www.jarfalla.se/kommunochpolitik/insynochrattssakerhet/ungdemokrati/250kungdemokrati>. [2023–12–20]

- Renaissi (2023). *The solution to the challenge of evaluating place-based systems change*. <https://renaisi.com/2023/11/01/solution-place-based-systems-change-evaluation/> [2024-04-09]
- Sjunnesson, L. och Westerberg, C. (2023). *När unga når unga – tips från Malmö stads läsambassadörer om hur biblioteken kan nå dem bättre*. <https://digiteket.se/inspirationsartikel/nar-unga-nar-unga-tips-fran-malmo-stads-lasambassadorer-om-hur-biblioteken-kan-na-dem-battare/>. [2023-12-20]
- Svenska Barnboksinstitutet (2024). *Barnämnesordlistan*. https://drive.google.com/file/d/1Cu6lZNOCWh8ZkHuJdZqJlCW_agr-L0u8e/view [2024-04-08]
- The National Literacy Trust (2020). *The development of the National Literacy Trust's place-based model*. https://nlt.cdn.ngo/media/documents/National_Literacy_Trust_place-based_model.pdf [2024-04-09]

Text: Pamela Schultz Nybacka och
Nikolina Nordin
Tryck: Kalmar Kuvert Sweden AB

© Statens kulturråd 2024

ISBN: 978-91-89748-28-6

Kulturrådet
Box 27215, 102 53 Stockholm
Besök: Borgvägen 1-5
Tel: 08 519 264 00
E-post: kulturradet@kulturradet.se

kulturradet.se

Den här kunskapsöversikten bygger på nationella och internationella forskningsresultat. Med hjälp av forskningsresultaten söker författarna svar på frågan om vilka förutsättningar som är betydelsefulla för ett gynnsamt läsfrämjande arbete med unga i områden med socioekonomiska utmaningar.

Att främja läsning för unga är det femte numret i skriftserien Kulturrådets läsfrämjande skrifter. Den går att beställa på kulturradet.se/publikationer